

PAPER DETAILS

TITLE: EMEVI HALIFELERİNİN ÖLÜM SEBEPLERİ

AUTHORS: Murat AKKUS

PAGES: 219-243

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/260908>

Dergimiz

Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı'nca Taranmaktadır.

İstem • Yıl:10 • Sayı:20 • 2012

EMEVLİ HALİFELERİNİN ÖLÜM SEBEPLERİ¹

Murat AKKUŞ

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

İslâm Tarihinde Emevîler döneminin önemli bir yeri vardır. Bu dönemdeki siyasi, askerî, ekonomik, kültürel ve sosyal gelişmeler diğer dönemlere göre farklılık arz etmektedir. Bu farklılığın oluşmasında Emevî halifelerinin büyük etkileri vardır. Bu çalışmada genelde insanlık tarihine, özelde İslâm Tarihine damgasını vurmuş Emevî halifelerinin ölümünün nasıl gerçekleştiği ortaya koyulmuştur. İlk önce Emevî siyasi tarihine değinilmiş, Süfyanî Emevî halifelerinin ölüm sebepleri anlatılmış ve son olarak da Mervânî Emevî halifelerinin ölüm sebepleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Emevî, Halife, Muâviye, Yazid, Mervân.

ABSTRACT

Umayyad Caliphs' Causes of Death

The period of the Umayyads has an important place in the history of Islam. The political, military, economic, cultural and social developments in this period differ from the other periods. In the formation of this difference, the Umayyad Caliphs have great impacts. In this study, it has been presented how the Umayyad Caliphs who marked the history of mankind in general and the history of Islam in particular died. At first, the political history of the Umayyads was mentioned and then the causes of Süfyanid Umayyad Caliphs' death were explained. Finally, the causes of Marwanid Umayyad Caliphs' death were discussed.

Key Words: Umayyad, Caliph, Muawiyah, Yazid, Marwan.

Halifelerin ölüm nedenlerine geçmeden önce Emevî siyasi tarihine genel bir bakışın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Aslında Emevî tarihinin sosyal, ekonomik, ilmi ve kültürel yönü de ele alınabilir. Yalnız çalışmanın sınırını düşünerek sadece siyasi tarih özetlemesi ile yetindik.

EMEVLİ SİYASİ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Emevîler dönemi, Muâviye b. Ebî Süfyan'ın H. 41 yılı Rebîülevvel ayının 25'inde (29 Temmuz 661) Şam'da halktan biat aldığı gün ile başlar ve Mervân

¹ Bu çalışma, Akkuş, Murat, "Emevî Halifelerinin Ölüm Sebepleri", Konya, 2008, SÜSBE, Dnş: Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken, künyeli basılmamış yüksek lisans seminerinin yeniden gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş halidir.

b. Muhammed'in H. 132 yılı Zilhicce ayının 27'sinde (6 Ağustos 750) öldürülmesi ile sona erer. Emevîler'in toplam saltanat süreleri (hicri olarak) 91 yıl 9 aydır.² Milâdî yıl hesabıyla 89 yıldır. Hulefâ-i Râşidîn döneminden (632-661) sonra Suriye'nin merkezi Dimeşk'te kurulan İslâm tarihinin bu ilk hanedan devleti, adını kurucusu Muâviye b. Ebî Süfyan'ın mensup olduğu Benî Ümeyye (Ümeyyeoğulları, Emevîler)'den almıştır. Muâviye ve ondan sonraki iki halife bu kabilenin Süfyanî kolundan, diğer on bir halife ise Mervânî kolundandır.³

Emevî Devletinde⁴ 14 tane halife iş başına geldi. Emevî devletinin temellerini atan Muâviye b. Ebî Süfyan (41-60/661-680)⁵, devleti kurumsallaştıran Abdülmelik b. Mervân (65-86/685-705)⁶ ve Emevî devletini zamanının en güçlü devleti haline getiren Velid b. Abdülmelik (86-96/705-715)⁷ dönemleri hem hilâfet sürelerinin uzunluğu hem de önemli olaylara ve fetihlere sahne olmaları bakımından, diğer dönemlere göre farklılık arz eder.⁸

Muâviye dönemi Emevî devletinin tarih sahnesine çıktığı dönemdi. Hz. Osman'ın şehit edilişi, Cemal ve Sıffîn savaşları sonrasında bozulan Müslümanların siyasi birliği bu dönemde yeniden sağlanmıştı. Ancak Muâviye, Emevî devletini Bedevi Arap saltanatı haline getirmişti.⁹ Bununla beraber devletin temeli dinî prensipler üzerine kuruluydu.¹⁰

Yezid b. Muâviye¹¹ (60-64/680-684), Muâviye b. Yezid¹² (64/684) ve Mervân b. Hakem¹³ (64-65/684-685)'in idarede kaldığı yaklaşık beş yıl iç huzursuzluğun yaygın olduğu dönemlerdir. Özellikle Yezid dönemindeki Kerbelâ olayı (61/681) ile Hz. Peygamber'in torunun hunharca katledilmesi İslâm tari-

² Hudaî Bek, Muhammed, *Muhâdarât Târihu'l-Ümemi'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Ümeviyye*, Beyrut, trz., II, 99.

³ Yiğit, İsmail, "Emevîler", DİA, İstanbul, 1995, XI, s.87.

⁴ Emevî Devleti geniş bilgi için bkz.: el-İşş, Yusuf, ed-Devletü'l-Ümeviyye, 3. baskı, Dimeşk, 1994; Abdüşşâfi, Muhammed Abdüllatîf, el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-Asri'l-Ümevî, Kahire, 1984.

⁵ Muâviye b. Ebî Süfyan hakkında geniş bilgi için bkz.: Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan*, Ankara, 1990.

⁶ Abdülmelik b. Mervân dönemi için bkz.: Kazancı, Ahmet Lütfi, *Abdülmelik b. Mervân Üzerine Bir Araştırma*, (basılmamış araştırma), byy., trz; ayrıca bkz.: Erkoçoğlu, Fatih, *Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi*, (basılmamış doktora tezi), Dnş: Prof. Dr. İrfan Aycan, AÜSBE, Ankara, 2006.

⁷ Velid b. Abdülmelik dönemi için bkz.: İslamoğlu, Niyazi, *Velid b. Abdülmelik ve Dönemi*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Dnş: Doç. Dr. Adnan Demircan, HÜSBE, Şanlıurfa, 1999.

⁸ Atçeken, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*, Ankara, 2001, s.14.

⁹ Barthold W.-Köprülü, M. Fuad, *İslam Medeniyeti Tarihi*, TTK, Ankara, 1973, s.129; Geniş bilgi için bkz.: Kara, Seyfullah, *İslâmî Tarihinde İlk Zihniyet Sapması: Emevîler Döneminde Otoritenin Dönüştürülmesi*, İSTEM, Konya, 2006, sy:8, s.145-170.

¹⁰ Mantran, Robert, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, çev.: Kayaoğlu, İsmet, Ankara, 1981, s.102.

¹¹ Yezid b. Muâviye hakkında geniş bilgi için bkz.: Kılıç, Ünal, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muâviye*, İstanbul, 2001.

¹² Muâviye b. Yezid hakkında geniş bilgi için bkz.: Demircan, Adnan, "Muâviye b. Yezid ve Halifeliği", HÜİFD, sy:2, Şanlıurfa, 1996, s.109-128; Atçeken, İsmail Hakkı, "Muâviye b. Yezid Üzerine Bir Araştırma", SÜİFD, sy:7, Konya, 1997, s. 411-430; ayrıca bkz.: Kapar, Mehmet Ali, "Muâviye b. Yezid", DİA, XXX, İstanbul, 2005, s.335-336; Yılmaz, Saim, "Muâviye b. Yezid'in Halifelikten ayrılması ve Halifeliğin Mervânîlere İntikâli", İSTEM, Konya, 2006, s.187-206.

¹³ Mervân b. Hakem hakkında bilgi için bkz.: Kazancı, Ahmet Lütfi, *Mervân b. Hakem*, İstanbul, 1996.

hinin en üzücü hâdiselerinden birisi olmuştur. Kerbelâ vak'asından sonraki olaylar da Müslümanların zihinlerinde kötü bir iz bırakmış ve Müslümanları derinden etkilemiştir. Bu olayların meydana gelmesi Yezîd döneminin nefretle anılmasına yol açmıştır.¹⁴

Abdûlmelik b. Mervân kendi dönemine kadar gelen Abdullah b. Zübeyr hareketini bertaraf ederek, Ehl-i beyt ve Haricî unsurunu etkisiz hale getirerek, İran ve Horasan'da kabileler arasında çıkan huzursuzlukları yok ederek devlet içinde huzuru sağladı.¹⁵ Birçok dâhilî reformun faili oldu.¹⁶ Vergi işlerini düzene koydu. Devletin millileştirilmesi (Araplaştırılması) siyasetine devam etti. Bazı dîvan kayıtlarını Rumca ve Farsça'dan Arapça'ya terceme ettirdi.¹⁷ İslâmî paralar bastırdı.¹⁸ Yapılan bütün bu faaliyetlerden dolayı Emevî tarihinin zirve dönemini Abdûlmelik'ten başlatanlar vardır.¹⁹ Ancak Velid b. Abdûlmelik döneminden (86-96/705-715) başlayıp Hişâm b. Abdûlmelik (105-125/724-743)'in hilâfetine sonuna kadar olan dönem genel olarak Emevî tarihinin altın çağı olarak değerlendirilmektedir.²⁰

Velid b. Abdûlmelik on yıllık iktidarı döneminde Emevî Devleti'ni zamanın en büyük devleti haline getirdi. Devletin sınırları Orta Asya ve İspanya'da genişledi. İçeride bir refah devleti oluşturmaya çalıştı.²¹ Bu dönemde kurumlar, kültürel hayat ve sanat gelişme gösterdi.²²

Süleyman b. Abdûlmelik (96-99/715-717)²³ döneminde ise fetih hareketleri durdu. Onun zamanında İstanbul kuşatıldıysa da başarılı olunamadı.²⁴ Sind fâtihî Muhammed b. Kâsım es-Sekâfî, Mâverâünnehir fâtihî Kuteybe b. Müslim ve Musâ b. Nusayr gibi meşhur komutanlarla çekişme ve anlaşmazlıklara girince bazı isyanlar meydana geldi.²⁵

Süleyman b. Abdûlmelik'in başdanışmanı Recâ b. Hayve'nin önerisiyle devletin başına geçen Ömer b. Abdülaziz (99-101/717-720) döneminde ise Emevî devleti bir barış devri yaşadı. Ömer b. Abdülaziz Hulefâ-i Râşidin dönemindeki düzeni kurmaya çalıştı. Müslüman olan gayri müslimlerden cizyeyi kaldırdı. Horasan Bölgesindeki pek çok gayri Müslim İslâm dinini seçti.²⁶

İ
S
T
E
M
20/2012

¹⁴ Ünlü, Nuri, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi Başlangıcından 1918'e*, MÜFVY, İstanbul, 1984, s.91-92.

¹⁵ Yiğit, İsmail, *a.g.m.*, s.91.

¹⁶ Mantran Robert, *a.g.e.*, s.105.

¹⁷ Barthold W.-Köprülü, M. Fuad, *a.g.e.*, s.133.

¹⁸ Abdûlmelik b. Mervan'ın para reformu hakkında geniş bilgi için bkz.: Erkoçoğlu, Fatih, "Abdûlmelik b. Mervan'ın Para Reformu", İSTEM, Konya, 2006, sy:8, s.171-186.

¹⁹ Hitti, Philip K., *History Of the Arabs*, 9. baskı, New York, 1968, s.206.

²⁰ Atçeken İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s.15.

²¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Rdk: Hakkı Dursun Yıldız, II, Çağ Yay., İstanbul, 1989, 382-390.

²² Aycan İrfan- Sarıçam, İbrahim, *Emeviler*, Ankara, 1993, s.158.

²³ Ongunurt, Erol, Süleyman b. Abdûlmelik ve Zamanı (96-99/715-717), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dnş: Prof. Dr. İsmail Yiğit, MÜSBE, İstanbul, 2001.

²⁴ Yiğit, İsmail, *a.g.m.*, s.92.

²⁵ Atçeken, İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s.15.

²⁶ Ömer b. Abdülaziz hakkında geniş bilgi için bkz.: İmâduddin Halil, *Ömer b. Abdülaziz Dönemi* ve

Yezid b. Abdülmelik (101-105/720-724)²⁷ Emevî halifelerinin en başarısızlarından biriydi. Ömer b. Abdülaziz döneminde kaldırılan cizye vergisini gayri Arap unsurlarına tekrar koydu. Bu da mevâlinin hoşnutsuzluğuna yol açtı. Yezid b. Abdülmelik eğlence ve içkiye düşküncüydü. Zamanın çoğunu iki cariyesiyle geçirirdi. Devlet işlerine pek önem vermezdi. Onun zamanında Mudarî-Yemenî (Kuzeyli-Güneyli) şeklindeki Arap asabiyeti tekrar ortaya çıktı.²⁸

Yezid b. Abdülmelik'in yerine geçen Hişam b. Abdülmelik²⁹ (105-125/724-743)'in hilâfeti yaklaşık yirmi yıl sürdü. Bu dönem Emevî hanedanının üçüncü ikbal ve yükselme dönemi olarak da değerlendirilmiştir. Bu dönemin sonuna doğru devletin temelleri sarsılmaya başlamıştır.³⁰ Hişam'dan sonra devletin başına geçen Velid b. Yezid b. Abdülmelik (125-126/743-744) yıkılmaya yüz tutmuş devletin idaresiyle meşgul olmayı bir kenara bırakıp günlerini içki âlemleri ve av partileriyle geçirdi. Mukaddes değerlerle alay ettiği söylenen II. Velîd Emevî ailesinden III. Yezid b. Velîd b. Abdülmelik'in liderlik ettiği isyanda öldürüldü.³¹

II. Velîd'in öldürülmesinden sonra devletin başına III. Yezid b. I. Velid (126/744) geçti. Altı aylık bir halifelik yaptı. Otoritesini ülkenin tümünde sağlamadı. Horasan ve Azerbaycan valilerini itaati altına alamadan vefat etti. Onun yerine kardeşi İbrahim b. I. Velîd (126/744) geçti. İbrahim işbaşına geldiğinde iç karışıklıklar iyice artmıştı. Onun valiliğini kabul etmeyen İrmîniye ve Azerbaycan valisi Mervân b. Muhammed, II. Velîd'in çocuklarının halifelik hakkını müdafaa maksadıyla Suriye üzerine yürüdü. Karşısına çıkan kuvvetleri mağlup ederek Dimaşk'a geldi. Şehri ele geçirdi ve haklarını savunduğu II. Velîd'in çocuklarının öldürülmesinden de faydalanarak kendisini halife ilân etti. İbrahim'i teslim aldıktan sonra affetti.³²

Mervân b. Muhammed (127-132/744-750) Emevî Devleti'nin son halifesidir. Mervân b. Muhammed gücünü Kuzey Arabistan menşeli kabilelerden aldığı için hilâfet merkezini bu kabilelerin çoğunlukta olduğu Harran şehrine taşımak zorunda kaldı. Mervân döneminde pek çok isyan çıktı. Bu isyanları bastırdı. Ancak Emevî Devleti'nin yıkılışına sebep olan Abbâsi hareketine karşı koyamadı. Abbâsilerle girdiği mücadeleden yenik ayrıldı ve öldürüldü. Böylelikle Emevî hanedanlığı yıkıldı ve yerine Abbâsi devleti kuruldu.³³

→ →
İslâm İnkılâbı, çev.: Ubeydullah Dalar, İstanbul, 1984; Eminoglu, Ahmed, V. Râşid Halife Ömer İbn Abdülaziz, İstanbul, 1984.

²⁷ Fidan, M. Akif, *Emevî Halifelerinden Yezid b. Abdülmelik ve Dönemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dnş: Prof. Dr. İrfan Aycan, AÜSBE, Ankara, 2000.

²⁸ Yiğit, İsmail, a.g.m., s.93.

²⁹ Hişam b. Abdülmelik hakkında geniş bilgi için bkz.: Atçeken, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*.

³⁰ Yiğit, İsmail, a.g.m., s.93.

³¹ Yiğit, İsmail, a.g.m., s.94.

³² Yiğit, İsmail, a.g.m., s.94.

³³ Emevî Devletinin yıkılışı hakkında geniş bilgi için bkz.: Delice, Ali, *Mervân b. Muhammed ve Emevî Devleti'nin Yıkılışı* (doktora tezi), Konya, 1999.

EMEVLİ HALİFELERİNİN ÖLÜM SEBEPLERİ

Emevi siyasi tarihini kısaca ele aldıktan sonra Emevi halifelerinin ölüm sebeplerine geçebiliriz. Emevi halifelerinin ölüm sebeplerini irdelerken iki başlık altında irdedeceğiz: Süfyânî Emevi halifeleri ve Mervânî Emevi halifeleri. Aslında Süfyânîler ile Mervânîler aynı âileye mensupturlar. Emevi Devletinin ilk üç halifesi Ebû Süfyân'a nispetle Süfyânîler kolunu oluşturur. Diğer on bir halife ise Ebu'l-As b. Ümeyye'nin torunu Mervân b. Hakem'e nispetle Mervânîler kolunu oluşturur.³⁴

SÜFYÂNÎ EMEVLİ HALİFELERİNİN ÖLÜM SEBEPLERİ

Süfyânî Emevi halifesi olarak üç halife vardır: Muâviye b. Ebî Süfyan, Yezid b. Muâviye ve Muâviye b. Yezid. Şimdi bu üç halifenin ölüm nedenlerine bakalım.

1) MUÂVİYE B. EBÎ SÜFYÂN'IN ÖLÜMÜ

Muâviye b. Ebî Süfyan Emevî devletini kuran kişidir. Emevî devletini kurarken ve yönetirken izlediği siyaseti tarih kaynaklarımızda bulmak mümkündür. Konu gereği burada Muâviye b. Ebî Süfyan'ın ölümü üzerinde durulacaktır.

Muâviye b. Ebî Süfyan'ın ölümünün hastalıktan olduğu rivâyetlerde geçmektedir. Yalnız hastalığının ne olduğu çoğu kaynakta zikredilmemektedir. Daha çok hastalık öncesindeki hutbesi, hastalık sırasındaki durumu, hastalığının seyri, ölüm anındaki durumu ve oğlu Yezîd'e yaptığı vasiyet gibi bilgiler bulunmaktadır. Şimdi bu rivâyetleri ele alalım.

a. Medineli bir adam, Muâviye b. Ebî Süfyan'a şöyle bir mektup yazar ve gönderir: "Erkekler kendi çocuklarını doğurduklarında, pazıları büyük olan kimse muzdarip olduğunda ve hastalıklar onun vücuduna bulaşmayı alışkanlık haline getirdiklerinde işte o hasadını yaptığımız ekin olur." dedi. Muâviye bu mektubu alıp okuyunca: "Bu adam öleceğimi bana haber veriyor." dedi.³⁵

b. Muâviye b. Ebî Süfyan hastalığından önce okuduğu hutbesinde şöyle demişti: "Ben ekin yetiştirip de onu biçmek isteyen bir çiftçiye benziyorum. Sizin üzerinizdeki emirliğim oldukça uzadı. Sonunda siz benden usandınız, ben de sizden usandım. Sizden ayrılmayı temennî eder oldum, siz de ben de ayrılmayı temennî etmeye başlamıştınız. Fakat size kesinlikle söylüyorum ki, benden sonra geleceklerden ben daha hayırlıyım; nitekim benden öncekiler de benden daha hayırlıydılar. Denildiğine göre Allah'a kavuşmayı sevene Allah da kavuşmayı severmiş. Allahım! Gerçekten ben sana kavuşmayı seviyorum, sen de bana kavuşmayı sev ve bunu mübarek kıl."³⁶

c. Muâviye b. Ebî Süfyan yukarıdaki hutbeyi verdikten kısa bir süre sonra

³⁴ Aycan İrfan- Sarıçam, İbrahim, *Emeviler*, s.36-37.

³⁵ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail (V.774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, trz., VIII, 141.

³⁶ İbnü'l-Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasen (V.630/1232), *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrut, 1965-1966, IV, 5; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 141.

hastalandı. Vefatıyla sonuçlanan bu hastalığa yakalandığında Dahhâk b. Kays ile Mürre kabilesinden Müslim b. Ukbe'yi huzuruna çağırarak onlara aşağıda geçen mesajı oğlu Yezîd'e iletmelerini istedi. Mesajda şunlar vardı: "Yavrucuğum! Senin yükünü bağlamak ve yükünü çözmek külfetinden kurtarmış, her şeyi hazır hale getirmiş, düşmanları önünde zelil kılmış, Arapları sana boyun eğdirmiş, hiç kimsenin toplayamadığı şeyleri senin için bir araya getirmiş bulunuyorum. Hicaz bölgesi halkını iyi gözet, çünkü onlar senin aslındır. Onlar arasından yanına gelenlere ikram et, görmediklerini ara, Irak halkına da göz kulak ol. Her gün senden üzerlerindeki bir valiyi görevden almanı isteseler bile bunu yap, çünkü bir valiyi görevden almak sana karşı yüz kılıç çekilmesinden daha hayırlıdır. Şam halkına da dikkat et. Senin sırdaşın onlar olsun, sırlarını onlara söyle. Düşmanından herhangi bir şekilde şüphelenecek olursan onlardan yardımcılar al, düşmanını yendikten sonra Şamlıları ülkelerine geri gönder. Çünkü Şam bölgesinin halkı kendi ülkelerinde ikamet etmezlerse huyları değişir. Bu işte seninle mücadele edecek Kureys'ten dört kişiden başka kimseden korkmuyorum. Bunlar: Ali'nin oğlu Hüseyin, Ömer'in oğlu Abdullah, Zübeyr'in oğlu Abdullah ile Ebû Bekr'in oğlu Abdurrahman'dır. Ömer'in oğlu Abdullah kendisini ibâdete vermiş bir kimsedir. Kendisinin dışında kimse kalmayacak olursa sana bey'at eder. Ali'nin oğlu Hüseyin çabuk etkilenir birisidir, Irak halkı onu isyan ettirmeden bırakmaz. Şayet isyan edecek olur ve sen de ona karşı muzaffer olacak olursan ona iyi davran, çünkü onun Muhammed (sav)'e büyük bir yakınlığı ve akrabalığı vardır. Ebû Bekr'in oğluna gelince; arkadaşları ne yaparsa o da onu yapar. O kadınlardan ve eğlenceden başka bir şey bilmez. Senin karşında aslan gibi dikilecek, tilki gibi kurnazca hareket edecek, fırsat bulursa üzerine atılacak kişi ise Zübeyr'in oğlu Abdullah'tır. Şayet Abdullah sana bunu yapacak olursa ve sen de onu ele geçersen onu paramparça et, elinden geldiği kadar da kavminin kanını akıtmamaya çalış." ³⁷ İbnü'l-Esîr'e göre Ebû Bekr'in oğlu Abdurrahman'la ilgili kısım doğru değildir; çünkü Abdurrahman Muâviye'den önce vefât etmiştir. ³⁸ Ayrıca Muâviye hastalandığında ve hastalığı arttığı bir sırada Yezîd, Muâviye'nin yanında değildi başka bir yerde bulunuyordu. ³⁹

d. Muâviye b. Ebî Süfyân'ın hastalığı dubeyle (iç yarası) idi. ⁴⁰

e. Muâviye ömrünün son deminde bunadı ve vefat etti. ⁴¹

f. Hastalığından dolayı Muâviye'nin ağzında balgam biriktiği gün öldü. ⁴²

g. Muâviye'nin hastalığı artıp hastalandığı etrafa yayılınca ailesine şöyle söyledi: "Gözlerime sürme doldurun, saçlarımı da yağlayın." Bunun üzerine

³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 6-7.

³⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, IV, 7.

³⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 142.

⁴⁰ İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (V.276/889), *el-Meârif*, 2. baskı, Beyrut, 1970, s.153.

⁴¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 142.

⁴² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, IV, 7.

onun dediğini yaptılar ve yüzünü yağlayarak parlattılar. Daha sonra tahtı hazırlandı, çıkıp oturdu ve insanların yanına girmesine izin verdi. Girenler ayakta kendisine selam verdiler, hiç birisi oturmadi. Yanından ayrıldıklarında: "Ondan daha sağlıklı hiç kimse yoktur." dediler. Onların ayrılıp gitmelerinden sonra Muâviye şu beyitleri söyledi:

"Hastalığıma sevinenlere karşı dinç görünmekle
Zamanın tuzaklarına karşı sarsılmadığımı göstermek istedim.
Ölüm pençelerinin tırnaklarını gösterecek olursa
Her türlü okuyup üflemenin faydasız olduğunu görürsün."⁴³

h) Muhammed b. Sîrîn dedi ki: "Muâviye, can çekişirken yanağını yere indirdi, sonra yüzünü çevirdi. Sonra diğer yanağını da yere dayadı. Ağlayıp şöyle dedi: Allahım, sen kitabında diyorsun ki: "Allah, kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz, bundan başkasını dilediğini bağışlar." (en-Nisâ, 48) Allahım, beni affetmeyi ve bağışlamayı dilediğin kimseler arasına kat."⁴⁴

ı) Utbî babasının şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Muâviye vefat edeceği zaman şairin şu beytini terennüm etti: "Bu ölümdür, ölümden kurtuluş yoktur. Bizim korktuğumuz şey, ölümden sonradır ki daha korkunç ve daha fecidir." Muâviye bu şiiri okuduktan sonra sözünü şöyle sürdürdü: "Allahım, hatamızı bağışla. Yumuşak huyluluğunla cahiliyetimizi affet. Biz senden başkasının affını ummuyoruz. Senin bağışlayan sınırsızdır. Hata ve günah işleyen kimsenin hatasından ve günahından kaçıp kurtulabileceği yer yoktur. Sadece senin ulu dergâhın vardır. Ebu Amr b. Alâ da Muâviye'nin böyle dediğini ve bu duasından sonra vefat ettiğini söyler."⁴⁵

Kaynaklardaki rivâyetlere baktığımızda Muâviye'nin ölüm nedeninin hastalıktan olduğunu tespit edebiliriz. Bu hastalığın ne olduğunu ise İbn Kuteybe el-Meârif isimli eserinde dubeyle (iç yarası) olarak zikretmektedir.⁴⁶

Muâviye b. Ebî Süfyan Şam'da 60/680 tarihinde vefat etti.⁴⁷ Muâviye'nin hilafette 20 yıldan 1 ay eksik kaldığını söyleyenler olduğu gibi⁴⁸, Hz. Hasan'ın kendisine biat ettiği günden itibaren 19 yıl 3 ay kaldığını söyleyenler de vardır.⁴⁹ Muâviye'nin cenaze namazını Dahhak b. Kays kıldırdı ve onu defnetti.⁵⁰ Muâviye vefat ettiğinde Yezîd orada değildi ve Yezîd'e haber ulaştırıldı. Yezîd Şam'a geldiğinde babasının kabrine gidip babasının cenaze namazını kıldı.⁵¹

i
S
T
E
M
20/2012

⁴³ İbnü'l-Esîr, a.g.e., IV, 6; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 142.

⁴⁴ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 143.

⁴⁵ İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII, 143.

⁴⁶ İbn Kuteybe, el-Meârif, s.153.

⁴⁷ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (V.310/922), Târihu'l-Ümemî ve'l-Mülûk, nşr.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-XI, Beyrut, trz., V, 323; İbnü'l-Esîr, a.g.e., IV, 6; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 143.

⁴⁸ İbn Kuteybe, el-Meârif, s.153.

⁴⁹ Taberî, Târih, V, 323.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, IV, 8; İbn Kesîr, el-Bidâye, VIII, 143.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, a.g.e., IV, 8; İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 144.

2) YEZİD B. MUÂVİYE'NİN ÖLÜMÜ

Kaynaklarda, Emevî Devleti'nin ikinci halifesi olan Yezîd b. Muâviye'nin doğumunda olduğu gibi ölüm tarihi ve yeri hakkında farklı rivâyetler vardır. Bu rivâyetlerin hepsini buraya almamız bizim çalışmamızın sınırları dışındadır. Yalnız şunu söyleyebiliriz: Tarihçilerin çoğunluğuna göre Yezîd b. Muâviye 14 Rebîülevvel 64/11 Kasım 683 Salı günü, Dimeşk yakınlarındaki Huvvarîn'de ölmüştür.⁵²

Yezîd b. Muâviye'nin ölüm nedenine gelince tarihçiler iki gruba ayrılmışlardır. Birinci gruptakiler Yezîd'in eceliyle öldüğünü söylerken, çoğunluğunu Şîî taraftarlığıyla bilinenlerin oluşturduğu ikinci gruptakiler ise onun hayırlı bir şekilde can vermediğini söylemektedir.⁵³ Şimdi bu rivâyetleri tek tek ele alalım:

Belâzurî'nin Yezîd'in ölüm şekli hakkında zikrettiği rivâyetler şöyledir: "Şam ehlinde birisi onun ölüm sebebini şöyle anlatır: "Yezîd sarhoş olduğu halde maymununu yaban eşeğine bindirir, sonra kendisi de bu yaban eşeğinin peşinden koşar, düşerek boynunu kırar ve karnı parçalanarak ölür."⁵⁴ Yine aynı yerde geçen bir rivayette İbn Ayyaş şöyle demektedir: "Yezîd bir gün Huvvârîn'de avlanıyordu. Sarhoştur. Yabanî bir eşeğe bindi ve önüne de bir maymun aldı. Merkebi mahmuzladı. Mahmuzladığı anda merkebin zıplaması üzerine düştü ve boynu kırıldı.⁵⁵ Buna benzer ifadeleri İbn Kesîr'de de görmekteyiz.⁵⁶

Zehebî'nin naklettiğine göre ise "Yezîd, şarap içer ve dans etmeye başlar. Dans ederken baş aşağı düşer, beyni parçalanarak ölür."⁵⁷

Yine Yezîd'in ölüm sebebiyle ilgili olarak Batılı müsteşriklerin Şîî kaynaklardan rivâyetlerde bulunduklarını görüyoruz: "Halife (Yezîd b. Muâviye) bir gün çok güvendiği ve saygı duyduğu bir şahsı akşam yemeğine davet eder; ona nazik bir şekilde bizzat kendisi hizmette bulunur. Yemek esnasında misafir, Yezîd'e çok dokunaklı bir şekilde Hz. Hüseyin'in ölümünden dolayı kötü bir akıbetle karşılaşmış ve karşılaşmadığını sorar. Halife ise "hayır" diye cevap verir ve hiçbir kötü musibetle karşılaşmadığını, bilakis her şeyin istediği şekilde gittiğini söyler. Yezîd, sohbetin bir kısmında yanmakta olan kandilin fitilinin azalması üzerine fitili biraz daha açmak ister. Küçük parmağıyla fitili tutar. Bu esnada küçük parmağı kandilin ateşinde yanmaya başlar. Ateşi söndürmek için teşeb-

⁵² Belâzurî, Eb'ul-Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir (V.279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk.: S.D.F. Goitein, Jerusalem, 1936, V, 375; Taberî, *Târîh*, V, 499; İbn Kesîr, *a.g.e.*, VIII, 236; Nüveyrî, *Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb* (V.733/1332), *Nihâyetü'l-Arab fî Fünûnî'l-Edeb*, thk.: Ali Muhammed el-Becâvî, Mısır, 1976, XX, 499; Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasen (V.990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, Beyrut, (Mısır h.1283'ten Ofset), II, 300; Welhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sükûtu*, çev.: Fikret İşıltan, Ankara, 1963, s.79.

⁵³ Kılıç, Ünal, *Yezîd b. Muâviye*, s.394-395.

⁵⁴ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, V, 300.

⁵⁵ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, V, 300.

⁵⁶ İbn Kesîr *el-Bidâye*, VIII, 236.

⁵⁷ Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (V.748/1347), *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, thk.: Şuayb el-Arnâvut, Beyrut, 1994, IV, 37.

büse geçer, üflemeğe başlar. Ancak bu esnada dudakları yanarak ölür.”⁵⁸

Goldziher, bu rivayetleri verirken Şîî tarihçilerin Hz. Hüseyin'in kâtili olan Yezîd'e normal bir ölümle can vermesini hoş görmedikleri için bu rivayetleri anlattıkları tespitiinde bulunur.⁵⁹ Lammens ise aynı tespiti katılarak şu ilâvelerde bulunur: “Hüseyin'in kâtili için Şîîler, çok korkunç bir ölüm sahnesi uydurdular; ateşle ölüm, Şîîlerdeki mevcut kindarlık, onların böylesi bir şeyi düşünmüş olmalarına yol açmıştır.”⁶⁰

Yezîd b. Muâviye'nin ölüm şekli konusunda kaynaklarda farklı bilgiler verildiği görülmektedir. Temel İslâm Tarihi kaynaklarında geçen rivâyetlerde ortak olan nokta Yezîd'in düşerek boynunu kırması ve o şekilde can vermesidir. Şîî rivâyetlerde ise yanarak ölmesidir. Yezîd'in ölümü hakkında Goldziher ve Lammens'in değerlendirmelerini de hesaba katarsak Şîî rivâyetlere ihtiyatlı yaklaşmamız gerekecektir.⁶¹

3) MUÂVİYE B. YEZİD'İN ÖLÜMÜ

Halifeliği süresince hasta olan ve bu sebeple evine kapanıp, insanların huzuruna çıkamayan Muâviye b. Yezîd'in halifeliğini 40 gün olarak kabul edenler onun 64/683 yılının Rebîülâhîr ayının 25. günü vefat ettiğini söylemişlerdir.⁶² Ayı ve günü hesaba katılmazsa onun 64/683 yılında vefat ettiğini kesindir.⁶³

Muâviye b. Yezîd'in ölüm sebebi ile ilgili olarak kaynaklarımızda farklı rivâyetler vardır:

a.Ateşten dolayı çok su içtiği için öldü.⁶⁴

b.Yatağında eceliyle öldü.⁶⁵

c.Tâun (Vebâ) hastalığından öldü.⁶⁶

d.Akciğerlerindeki rahatsızlık sebebiyle öldü.⁶⁷

e.Zehirlenerek öldürüldü.⁶⁸

İbn Tiktaka, Muâviye b. Yezîd'in zehirlenerek öldürüldüğü hususunda sahîh

i
S
T
E
M
20/2012

⁵⁸ İmam el-Mehdî, *Kitâbü'l-Cevâhiri ve'd-Dürer min Sireti Hayri'l-Beşer.*, s.82'den naklen, İgnaz Goldziher, “Tod und Andenken des Chalifen Jizit I,” Gessammelte Schriften, Hildesheim, 1970, vol. V, s.140.

⁵⁹ İgnaz Goldziher, “Tod und Andenken des Chalifen Jizit I”, s.139.

⁶⁰ Lammens, Henry, *Le Califat de Yazid*, Beyrut, 1921, s. 479.

⁶¹ Benzer yorum için bkz.: Kılıç Ünal, *Yezid. b. Muâviye*, s.394.

⁶² İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temimî (V.354/965), *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, nşr. ve talik: Seyyid Aziz Bek, Beyrut, 1987, s.562.

⁶³ Atçeken, İsmail Hakki, *a.g.m.*, s.424.

⁶⁴ Mes'ûdî, Ebu'l Hasen Ali b. Huseyn b. Ali (V.346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Medâinü'l-Cevher*, thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd, Beyrut, 1987, III, 82.

⁶⁵ Mes'ûdî, *a.g.e.*, III, 82.

⁶⁶ *el-İmâme ve's-Siyâse* (İbn Kuteybe'ye nisbet edilmektedir), 3.baskı, Mısır, 1963, II, 13; Mes'ûdî, *a.g.e.*, III, 82; Makdisî, Mutahhîr b. Tahir (V.387/997), *Kitâbu'l-Bed' ve't-Târîh*, Paris, 1916, VI, 17.

⁶⁷ Kapar, Mehmet Ali, *a.g.m.*, s.336.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 130; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 238; Ömer, Ferruh, *Târîhu Sadri'l-İslâm ve'd-Devletü'l-Ümeviyye*, Beyrut, 1976, s.137.

haberlerin olmadığını ifade etmektedir.⁶⁹ Kanaatimizce II. Muâviye halifeliği boyunca devam eden hastalığı sebebiyle vefat etti. Genelde kabul edilen görüş de budur.⁷⁰

II. Muâviye'nin cenaze namazını kimin kıldırıldığı ihtilafı ise de İbn Kesîr'e göre sahih olan görüş, cenaze namazının el-Velîd b. Utbe tarafından kıldırıldığıdır. Bazı rivayetlere göre Muâviye Velid'den kendisi öldükten sonra cenaze namazını kıldırmasını istemişti. Muâviye b. Yezîd'i Şam'da Babu's-Sağır mezarlığına defnettiler.⁷¹

Hastalığının ağırlaştığı dönemlerde kardeşi Hâlid'i veliaht tayin etmesini isteyen yakınlarının ısrarlı taleplerini kendisinin halifeliğin hayrını görmediğini bir de veliahtlığa getireceği kişinin hatalarının vebalini üstlenemeyeceğini söyleyerek geri çeviren⁷² ve çocuğu olmayan⁷³ II. Muâviye'nin ölümünden sonra Ümeyyeloğullarının işleri karıştı. İhtilafa düştüler. Uzun müzakereler ve mücadeleler sonunda Mervân b. Hakem halife seçildi. Böylece iktidar aynı aile içinde Süf-yânîler'den Mervânîler'e geçmiş oldu.

A-MERVÂNÎ EMEVÎ HALİFELERİNİN ÖLÜM SEBEPLERİ

Mervânî Emevî halifeleri ise on bir tanedir. Bu on bir Emevî halifesinin ölüm nedenlerini sırasıyla ele alalım.

1- MERVÂN B. HAKEM'İN ÖLDÜRÜLMESİ

Mervân b. Hakem Emevî ailesinin Mervânî kolunun ilk halifesiydi. Halifelikten önce Hz. Osman döneminde devlet kâtipliği gibi en yüksek bir göreve getirilmişti. Hz. Osman'ın bazı kararları vermesinde Mervân b. Hakem'in etkisinin olduğu kaynaklarımızda geçer.⁷⁴

Mervân b. Hakem, Muâviye b. Yezîd'in ölümünden sonra iktidara geçti. Mervân b. Hakem on ay gibi kısa bir süre halifelik yaptı.⁷⁵ Ramazan 65/ Nisan 685 yılında vefat eden I. Mervân'ın ölüm sebebiyle ilgili olarak farklı rivâyetler verilir.

Mervân b. Hakem'in ölümüyle ilgili rivâyetler şunlardır:

a. Mervân b. Hakem Câbiye görüşmelerinde halifeliği ele geçirebilmek için uğruna veliahtlıklarını kabul etmek zorunda kaldığı Hâlid b. Yezîd ile Amr b. Saîd el-Eşdak'ı veliahtlıktan vazgeçmeye zorlamış ve sonunda bunu başarmıştı.

⁶⁹ İbn Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabataba (V. 709/1309-1310), *el-Fahrî fî'l Adâbî's-Sultâniyye ve'd-Düvelîl-İslâmiyye*, Beyrut, trz., s.118.

⁷⁰ Ünlü, Nuri, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1992, I, 176; Atçeken, İsmail Hakkı, *a.g.m.*, s.424; Yılmaz, Saim, *a.g.m.*, s.198.

⁷¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 237.

⁷² Kapar, Mehmet Ali, *a.g.m.*, s.336.

⁷³ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s.154.

⁷⁴ Geniş bilgi için bkz.: Atçeken, İsmail Hakkı, "Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervân b. Hakem'in Rolü", SÜİFD, Konya, 2000, sy: 9, s.315-348.

⁷⁵ Aycan, İrfan, "Mervân I", DİA, Ankara, 2004, XXIX, s.227; ayrıca Mervân b. Hakem'in hilafet müddeti ve yaşı için bkz.: Kazancı, Ahmet Lütfi, *Mervân b. Hakem*, İstanbul, 1996, s.15-16.

Kendisinden sonra peş peşe halifelîğe geçmeleri şartıyla oğulları Abdülmelik ve Abdülaziz'i veliaht olarak tayin etmişti. Hâlid b. Yezîd'i veliahtlıktan vaz geçirirken, I. Mervan onu toplum içinde horlayıp küçük düşürdü. Hâlid'in annesi Mervân b. Hakem'in karısıydı. Hâlid'in annesi oğluna yapılan bu hakarete tahammül edememiş ve oğluyla birlikte Mervân'a bir komplo kurmuşlardı. Mervân b. Hakem'in uyuduğu bir sırada Halîd'in annesi I. Mervân'ın karısı olan Fahite kocasını uykudayken yastıkla boğarak öldürmüştür.⁷⁶

b.Mervân b. Hakem, Hâlid b. Yezîd'e toplum içinde "Ey İbn Ratba" dedi. Hâlid annesine onu duyurunca Hâlid'in annesi I. Mervân'ın yüzüne oturarak onu katletti. Böylece I. Mervân kadınların öldürdüğü kişilerden sayılır.⁷⁷

c.Hâlid b. Yezîd'in annesi Fahite kocası I. Mervân'ı kurulan komplo sonucu zehirleyerek öldürmüştür.⁷⁸

d.Mervân normal bir ölümle eceliyle ölmüştür.⁷⁹

Irak tarafından gelen bir vebâ sonucu ölmüştür.⁸⁰ Lammens'e göre bu vebâ ilk önce Muâviye b. Yezîd'i, daha sonra da Mervân'ı alıp götürmüştür.⁸¹ Çağdaş araştırmacılar Ahmet Lütfi Kazancı I. Mervân'ın vebâdan ölmediğini eserinde gerekçeleriyle açıklamıştır.⁸²

e.Biz de Mervân b. Hakem'in öldürüldüğü düşüncesindeyiz. Nitekim babasından sonra iktidara gelen Abdülmelik b. Mervân kısas yoluyla Fahite'yi öldürmek istemiş fakat bu yol tutulduğu takdirde halk arasında "Mervân bir kadın tarafından öldürüldü." şayiasının dolaşacağı ve bunun da Emevî ailesi adına haysiyet kırıcı bir propagandaya vesile olacağı şeklinde yapılan uyarı ile Abdülmelik bu kararından vazgeçmiştir.⁸³

2) ABDÜLMELİK B. MERVÂN'IN ÖLÜMÜ

Abdülmelik b. Mervân (65–86/685–705), Emevî halifelerinin en büyüklerinden biridir. Kendisinden sonra dört oğlu hilafete geçtiği ve daha sonraki Emevî halifelerinin yalnız ikisinin ondan neşet etmediği yönüyle "hükümdarlar babası" adını taşır. Yirmi yıllık hilafeti zamanında tehlikeli iç karışıklıkları bertaraf edip birliği yeniden temin ettiği gibi Kuzey Afrika'yı zapt etmiş, Bizans'a üstünlüğünü kabul ettirmişti. Öldüğü zaman oğluna Atlas Okyanusu'ndan Mâverâünnehir'e kadar uzanan, siyasî, askerî ve idarî bakımdan kuvvetli bir

İ
S
T
E
M
20/2012

⁷⁶ İbn Sa'd, Muhammed (V.230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, trz., V, 42-43; Taberî, Târîh, V, 611; Mes'ûdî, *Murûcû'z-Zeheb*, III, 97.

⁷⁷ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s.154.

⁷⁸ Mes'ûdî, a.g.e., III, 97, 98.

⁷⁹ Mes'ûdî, a.g.e., III, 97, 98.

⁸⁰ Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali (V.821/1428), *Subhu'l-A'sa*, Kahire, 1963, III, 252; Lammens, Henry, "Mervân I", İA, İstanbul, 1979, VIII, 19–20; Brockelmann, Carl, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev.: Neş'et Çağatay, Ankara, 1964, s.72

⁸¹ Lammens, Henry, a.g.m., s.20.

⁸² Bunun için bkz.: Kazancı, Ahmet Lütfi, *Mervân b. Hakem*, s.17.

⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 192.

imparatorluk bırakıyordu.⁸⁴

Abdûlmelik b. Mervân'ın hayatında doğumu, sütten kesilmesi, Kur'ân'ı ezberlemesi, hilâfet makamına gelmesi gibi kimi önemli olaylar Ramazan ayında gerçekleşmişti. 86/705 yılında hastalanınca Ramazan ayında öleceğinden korkuyordu.⁸⁵

Pencereden bakınca sarayın önünde elbise yıkayan bir adam görmüş "keşke bir çamaşır yıkayıcısı olsaydım, hilâfet işini üzerime almasaydım" diyerek duyduğu pişmanlığı dile getirmiştir.⁸⁶

Abdûlmelik b. Mervân hastalanınca doktorlar kendisinden su içmemesini istediler. Su içerse öleceğini kendisine bildirdiler.⁸⁷ İbn Ebû Usaybi'a Abdûlmelik'in hastalığının humma olduğunu bildirir.⁸⁸ Abdûlmelik b. Mervân susuzluğa tahammül edemeyeceğine kanaat getirince kızı Fatma'dan su ister. Kızı Fatma suyu koymak için yeltenir ama kardeşi Velid ona engel olur. Bunun üzerine halife onu bırakmasını yoksa kendisini (Velid) azledeceğini söyler. Velid de bundan sonra yapılacak bir şey olmadığını ifade eder. Abdûlmelik suyu içer ve akabinde de ölür. Abdûlmelik 86/705 yılının Şevval ayı ortasında 63 yaşındayken vefat etmiştir.⁸⁹

Kanaatimize göre Abdûlmelik b. Mervân'ın vefat sebebi humma hastalığıdır. Humma hastalığında hummalı kişi hastalıktan kurtuluncaya kadar su içmemelidir.⁹⁰ Doktorlar da Abdûlmelik b. Mervân'a hastalığı döneminde su içmemesini tavsiye etmişlerse de o dinlememiş kendi ölümüne neden olmuştur.

Abdûlmelik b. Mervân geride on altısı erkek, üçü kız olmak üzere on dokuz çocuk bırakmıştır.⁹¹ Dimeşk'in dışında Bâbü'l Câbiyetü's-Sağır'e defnedilmiştir.⁹²

3) VELİD B. ABDÜLMELİK'İN ÖLÜMÜ

Velid b. Abdûlmelik dünya tarihinin en büyük kudrete sahip olan şahsiyetlerinden birisidir. Hükmü, Türkistan'dan Fransa ortalarına, Anadolu içlerinden Hindistan'a kadar geçiyordu. (İkinci halife Hz. Ömer gibi..) Fakat onun zamanına göre nispet kabul etmez ölçüde büyümüş gerçek bir imparatorlukla bir uçtan diğer bir uca bütün komutan ve valilerine hâkim olmasını bilen faal, cevval

⁸⁴ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Rdk.: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1986, II, s.381-382.

⁸⁵ Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr (V.255/868), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk.: Abdüsselâm Muhammed Hârun, Mısır, 1975, II, 167; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 517; Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebîbeker (V.911/1505), *Târihu'l-Hulefâ*, thk.: M. Muhyiddîn Abdilhamîd, Mısır, 1952, s.222.

⁸⁶ İbnü'l-Esir, a.g.e., IV, 521.

⁸⁷ Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, II, 167.

⁸⁸ İbn Ebu Usaybi'a el-Hazrecî (668/1270), *Uyûnu'l-Enbâ' fî Tabakâti'l-Etibbâ*, (Thk. Nizâr Rızâ), Beyrut trz, 175.

⁸⁹ *e-Hîmame ve's-Siyâse* (İbn Kuteybe'ye nisbet edilmektedir), II, 46/47; Taberî, *Târîh*, VI, 418; Mes'ûdî, *Murûcû'z-Zeheb*, III, 170; İbnü'l-Esir, a.g.e., IV, 517; ayrıca Abdûlmelik b. Mervân'ın ölümü için bkz: Erkoçoğlu, Fatih, *Abdûlmelik b. Mervân ve Dönemi*, s.86-91.

⁹⁰ el-Hazrecî, a.g.e., s.175.

⁹¹ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s.156

⁹² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 69

bir hükümdardı. Etrafını sahavet ve cömertlikle kendisine bağlamış, halkı pek alışılmamış nadir teşebbüslerle refah ve medeniyete alıştırmaya çalışmış, muhteşem imar faaliyetleriyle herkesi hayran bırakmıştır. Her tarafta yeni açılan yollar, kuyular, hastaneler, okullar, kütüphaneler ve camiler onun halk yararına büyük faaliyetinin şahitleri olmuştur.⁹³

İşte hilâfeti zamanında İslam devletini tarihin en büyük devleti haline getiren Velîd b. Abdülmelik Dimeşk'te 96-715 yılında yaşı 48'e vardığı bir sırada vefat etti.⁹⁴ I. Velîd'in 45 yaşında 96-715 yılının Cemâziye'l-Âhir'in 15. Pazar günü vefat ettiğini söyleyenler de vardır.⁹⁵ İbn Kesîr ise I. Velîd'in 96-715 yılında Rebûlevvel'in ortasında Cumartesi günü vefat ettiğini söyler.⁹⁶

Velîd b. Abdülmelik'in ölüm nedeni kaynaklarımızda ölüm hastalığı olarak geçmektedir: "Velîd b. Abdülmelik vefat etmeden önce bir hastalığa yakalanmış, baygın düşmüştü ve bu günü adeta ölü gibi geçirmişti. Ailesi ve dostları öldü diye ağlamaya başlamışlar ve haberciler "Velîd öldü" diye etrafa haber götürmüşlerdi. Avucundaki ustuvâneye ulaşan ipi tutarak: "Allahım! Benim üzerime merhametsiz birini musallat etme." diye dua etmişti. Ayıldığı zaman yanına bir haberci geldiğinde de yine aynı şekilde duada bulunuyordu. Velîd tamamen ayılınca: "Benim afiyet bulmama Haccâc'tan daha fazla sevinen olmamıştır." demiş, Haccâc Velîd'in yanına geldikten sonra Velîd vefat etmiştir.⁹⁷

Velîd kardeşi Süleyman b. Abdülmelik'i halifelîğe getirmeyip oğlu Abdülazîz'e beyat edilmesini istemiş, Süleyman ise bunu kabul etmemiştir. Velîd bütün memurlarına haber göndermiş ve herkesi Abdülazîz'e beyat'a çağırmıştır. Onun bu çağrısına Haccâc, Kuteybe ve ileri gelen bazı kimselerden başkası icabet etmemiştir. Yine Velîd, Süleyman'a haber göndererek yanına çağırmış, hatta Süleyman'ın gelmekte ağır davrandığını anlayınca onu azletmek için yanına gitmeye teşebbüs etmiş fakat kavuşmadan ölmüştür.⁹⁸

Kaynaklardaki rivâyetlerden hareketle Velîd'in hastalandığını ve eceliyle öldüğünü anlıyoruz.

I. Velîd Deyr-i Murrân denilen yerde ölmüştür ve Bâbü's-Sağır dışına defnedilmiştir.⁹⁹ Bâbü'l-Serâdis mezarlığına defnedildiğine dair rivâyetler de vardır.¹⁰⁰ Cenaze namazını Ömer b. Abdülazîz kıldırmıştır.¹⁰¹

4) SÜLEYMAN B. ABDÜLMELİK'İN ÖLÜMÜ

Süleyman b. Abdülmelik genellikle Remle'de otururdu. Yemek yemeyi, gü-

⁹³ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, II, s.394-395.

⁹⁴ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s.157

⁹⁵ Taberî, *Târîh*, VI, 495; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 9.

⁹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 165.

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 9.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, V, 10.

⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, V, 8.

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *a.g.e.*, IX, 165.

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, V, 8.

zel giyinmeyi ve bunlarla övünmeyi seven bir kişiydi.¹⁰² Velid zamanında yeni yapılan binalardan ve çiftliklerden bahsedilirken, Süleyman zamanında sohbetlerin konusunu ziyafetler ve kadınlar teşkil ediyordu.¹⁰³

Süleyman b. Abdülmelik 99/717 yılında Safer ayının 20'sinde Cuma günü Dâbık (Suriye'nin kuzey taraflarındaki bölge) şehrinde vefat etti. Hilâfeti 2 yıl 8 ay sürdü. Cenaze namazını Ömer b. Abdülazîz kıldırmasıdır.¹⁰⁴

Süleyman b. Abdülmelik'in ölümü ile ilgili zikredilen nakiller şunlardır:

a. Mufaddal b. Mehleb'den rivâyet ederler ki: "Bir Cuma günüydü. Dâbık'ta Süleyman'ın yanına vardım. Kaftan getirdiler, giyip çıkardı ve başka birini istedi. O kaftanı getirdiler ki onu ona Yezîd b. Mehleb getirmişti. O kaftanı giydi ve başına sarık sarındı. Ayna isteyip baktı. Cuma namazına varıp henüz eve gelmeden titreme tutup öldü."¹⁰⁵

b. Süleyman b. Abdülmelik, Dâbık'ta bir cenazeye katılmıştı. Cenazeye bir tarlaya gömüldükten sonra, kabirden biraz toprak alarak: "Şu toprak ne kadar güzel, ne kadar hoş." dedi. Bir hafta geçmeden bu kabrin yanına defnedildi.¹⁰⁶

c. Bir cariyeye kendisine bakmıştı, "Niye bakıyorsun?" diye sordu. Cariye ise ona şöyle dedi: "Sen bulunmaz bir nimetsin; keşke ölümsüz olabilsen! Ne var ki insan ölümsüz olamaz. Bildiğim kadarıyla diğer insanlarda bulunan hiçbir kusur yok sende, ancak sen de fânisin."¹⁰⁷

d. Süleyman b. Abdülmelik bir gün yeşil bir elbise ve yeşil bir sarık giyip aynaya bakmış: "Ben genç bir kralım." demişti. Ondan sonra bir hafta bile yaşamadı.¹⁰⁸

e. Süleyman b. Abdülmelik Dâbık'tayken hastalanmış, hastalığı ağırlaşınca, ölüm anındayken Recâ b. Hayve'ye kendisinden sonra kimin halife olabileceği konusunda fikir danışmıştı. En sonunda Ömer b. Abdülazîz'in kendisinden sonra halife olacağına karar verdi. Kelime-i Şehâdet getirerek son nefesini verdi ve ağzını yumdu. Recâ b. Hayve de gözlerini kapatıp yüzünü örttü ve dışarı çıktı.¹⁰⁹

f. Süleyman b. Abdülmelik'in sıtmadan öldüğü söylenmektedir.¹¹⁰ Taberî'de geçen rivayetle bu rivayet örtüşmektedir.

g. Süleyman b. Abdülmelik İstanbul kuşatması sırasında Mercidabık'a intikal ederek burada sonucu merakla beklemeye başladı. İstanbul fethedilinceye kadar bu gerçekleşmezse ölünceye kadar, kaldığı yerden ayrılmayacağına dair

¹⁰² Ünlü, Nuri, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, s.99.

¹⁰³ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, II, s.400.

¹⁰⁴ Taberî, *Târîh*, VI, 546; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 37.

¹⁰⁵ Taberî, *Târîh*, VI, 547.

¹⁰⁶ Taberî, *Târîh*, VI, 546; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, 37

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, V, 37.

¹⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 37.

¹⁰⁹ Taberî, *Târîh*, VI, 547; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, 38.

¹¹⁰ Şakir, Mahmut, *a.g.e.*, s.312

yemin etti. Fethi beklerken 99/717 yılında Zâtülcenb'e yakalanarak öldü.¹¹¹ Zâtülcenb'den öldüğü rivayetini ilk dönem kaynaklarında göremiyoruz.

Bu rivâyetlerden anlıyoruz ki Süleyman b. Abdülmelik sıtma hastalığına yakalanmıştır. Bu hastalık esnasında onun öleceğini düşünmesi ve üzülmesi tabiidir. İnsanlar bir kabir gördüğünde ölümlü olduklarını hatırlarlar. Süleyman b. Abdülmelik hastalığının ağırlaştığı bir zamanda da kendisinden sonra kimin halife olacağını karar vermişti. Ömer b. Abdülaziz'i halife tayin ederek vefat etmişti.

5) ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN ÖLÜMÜ

Ömer b. Abdülaziz Emevî halifeleri içinde mümtaz bir yere sahiptir. Ömer b. Abdülaziz iyi bir dinî eğitim ve öğretim görmüştü. Tahsilini tamamladığı Medine'nin valiliğini yürüttüğü 87-93/706-712 yılları arasında şehrin en meşhur on din âliminden oluşan bir meclis kurdurmuş, önemli işleri onlarla müzakereden sonra karara bağlamıştı. Halife olarak da selefleri ve halefleri arasında çok farklı bir zihniyete sahipti. İslâm dininin bütün kurallarını yaşamak ve yaşatmak için çalışan bir devlet başkanı olan Ömer b. Abdülaziz ile birlikte Hulefâ-i Râşidîn dönemindeki halifelik anlayışı tekrar gündeme geldi.¹¹² Ömer b. Abdülaziz'i V. Râşid Halife diye nitelendirilmesini sağlayan icraatlarını anlatmamız makalemizin sınırı aşar. Biz burada Ömer b. Abdülaziz'in ölüm nedeni üzerinde durmak istiyoruz.

Ömer b. Abdülaziz'in ölüm nedeni hususunda farklı rivâyetler vardır. Bu rivâyetler iki ana grupta toplanmaktadır: Acaba Ömer b. Abdülaziz "şûra ve seçim sisteminin" geri gelmesiyle saltanatlarının gideceğinden korkan kimselerin eliyle mi öldürülmüştür? Yoksa maddî ve manevî cephelerde harcanan yoğun çabaların yorduğu ruh göğşe çekilip dinlenmek üzere ölüm ansızın mı gelip çatmıştır?¹¹³

Birinci görüşü destekleyen bilgileri Taberî, İbnü'l-Esir, İbn Kesir ve Suyûtî gibi tarihçilerin kaynaklarında bulmak mümkündür.¹¹⁴ Buna karşın gerek İbn Sa'd, İbn Kuteybe ve Belâzûri gibi daha erken tarih ve biyografi yazarlarında, gerekse de daha sonra gelen bazı tarih ve biyografi kaynaklarında Ömer b. Abdülaziz'in öldürülme olayından söz edilmez.¹¹⁵

Sözü edilen rivâyetler dizilir ve bu rivâyetler arasında bağlantı kurulursa Ömer b. Abdülaziz'in zehirlendiği ortaya çıkar. Şimdi bu rivâyetleri ele alacak ve değerlendirmelerde bulunacağız.

a.Ömer b. Abdülaziz, Hâricîlerin, halifelik gibi bir emaneti hiç de ehil olma-

¹¹¹ Şakir, Mahmut, *Hız. Adem'den Bugüne İslam Tarihi*, çev.: Ferit Aydın, İstanbul, 1993, III, 312.

¹¹² Yiğit, İsmail, *a.g.m.*, s.92

¹¹³ İmadüddîn Halil, *a.g.e.*, s.290.

¹¹⁴ Taberî, *Târîh*, VI, 556; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 48; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 209-211; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.246.

¹¹⁵ İbn Sa'd, V, 330 vd; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s.159; Belâzûri, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VIII, 125 vd; Mes'ûdî, *Murûcû'z-Zeheb*, III, 192; Zehebî, *Siyer*, V, 141.

yan Yezîd b. Abdûlmelik'e nasıl verebileceğini, verdiği takdirde de nasıl rahat edebileceğini söylemeleri üzerine büyük bir mesuliyet duygusu hissetmiş ve Yezîd'i veliahtlıktan azletmeyi düşünmüştür. Onun bu düşüncesini öğrenen Ümeyyegoğulları hilafetin ve servetlerinin bir daha geri dönmek üzere ellerinden çıkacağından korkmuşlar, halifenin bu düşüncesini uygulamasına fırsat vermeden onu zehirletmişlerdir.¹¹⁶ Rivayetten anlaşılıyor ki Ömer b. Abdülazîz halifelik gibi bir emaneti Yezîd'e vermek istemiyor. Yezîd'i azletmek istediği anlaşıldığında Emevî ailesi tarafından zehirleniyor. Zehirlendiğini şu rivayetten anlıyoruz.

b.Ebu Zeyd ed-Dımeşkî anlatıyor: "Ömer b. Abdülazîz ağırlaşınca bir doktor çağrıldı. Doktor kendisine bakınca: "Adam -yani Ömer b. Abdülazîz- zehir içmiştir. Yaşayacağını söyleyemem." dedi. Sonra Ömer b. Abdülazîz'e dönerek: "Bunu fark ettin mi Ey Mü'minlerin Emiri?" diye sordu. Ömer b. Abdülazîz: "Evet, karnıma iner inmez (zehir olduğunu) anladım." dedi. Aradan birkaç gün geçmeden de Ömer b. Abdülazîz öldü."¹¹⁷ Bir insan yediği veya içtiği bir şeyin kendisine zarar verip vermediğini anlar. Ömer b. Abdülazîz de içtiği şeyin normal bir şey olmadığını zehir olabileceğini anlamıştır. Zehirlenmesinden sonra ölünceye kadar hastalık dönemi denilen o kötü dönem başlamıştır. Zehirlenme sonrası dönemle ilgili olarak kaynaklarda şu bilgiler geçer.

c.Ömer b. Abdülazîz'in hastalığı Deyr-i Sem'an'da başladı ve bu hastalığı 20 gün sürdü.¹¹⁸ Bu rivayette hastalandığı bahsedilmekte ama hastalık sebebi zikredilmemektedir. Bu hastalıktan kastedilen zehirlenme sonrası dönem olmalıdır.

d.Ömer b. Abdülazîz geceleyin hastalandı ve o hastalıkla öldü.¹¹⁹ Burada da bir gece hastalandığı ve o hastalıkla öldüğü rivayet ediliyor. Hastalık sebebi ne olduğu, hastalandığı gece mi öldüğü yoksa daha sonra mı öldüğü verilmiyor. Anladığımız kadarıyla zehirlendiği vakit, gecedir.

e.Muhammed b. Mervân, Ömer'in hanımı Fatime'ye: "Ömer b. Abdülazîz'in ölümüne neden olan hastalık ne zaman başladı?" sorusuna Fatime'nin "Bence bunun tümü veya başlangıcı Allah korkusuydu." diye cevap verdiğini bize bildirmektedir.¹²⁰ Bu rivâyette hastalığın ne olduğu ne zaman başladığı sorusuna Ömer b. Abdülazîz'in eşi hastalığın sebebi olarak Allah korkusu diye cevap veriyor. Zehirlenme olayından bahsedilmemesine karşın halifeyi kimin zehirlediği tespit edilene kadar ortamın idare edilmesi düşünülebilir.

f.Abdülhamid b. Süheyl: "Doktoru Ömer b. Abdülazîz'in yanından çıkarken

¹¹⁶ Taberî, *Târîh*, VI, 556; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 48; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 210; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.246; Diyârbekrî, a.g.e., II, 317.

¹¹⁷ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s.277

¹¹⁸ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s.159; Taberî, *Târîh*, VI, s. 565-566; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l Farac Abdurrahman b. Ali (V.597/1200), *Sîretu ve Menâkibu Ömer b. Abdülazîz el-Halîfetü'z-Zâhid*, thk.: Muhibuddin el-Hâtib, Kahire, H. 1331, s.276.

¹¹⁹ Taberî, *Târîh*, VI, s. 570.

¹²⁰ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 276.

gördüm ve: "Onun idrarını bugün gördün mü?" diye sordum. Doktor ise: "O sadece halkın işleriyle ilgilenmektedir. İdrarında bir şey yoktur." diye cevap verdi.¹²¹ Bu rivâyete göre idrarında bir şey olup olmamasının sorulması zehirlenme olayını akla getirmektedir. Çünkü insanların idrar ve kan tahlillerinin yapılması insanların sağlık açısından normal olup olmadıklarını tespit içindir.

g.Ömer b. Abdülazîz'in hastalığı veremdi.¹²² Bu rivâyeti destekleyen başka bir rivâyetle karşılaşmadığımız için Halifenin vefat nedeninin bu olmadığını düşünürüz.

Görülüyor ki Ömer b. Abdülaziz Emevî ailesi tarafından zehirlenmiştir. Şu rivâyet de bizim görüşümüzü pekiştirmektedir. Emevî ailesi Halifenin hizmetçilerinden birini kandırıp kendisine 1000 dinar verirler, halifeyi zehirlemesini isterler. Zehirli yemeği yiyen Ömer b. Abdülazîz zehrin etkisini vücudunda hissetmeye başlayınca hizmetçiye çağırır: "Bana verdiğin zehir karşılığında kaç para aldın?" diye sorar. Adam da: "1000 dinar aldım." diye cevap verir. Derhal o 1000 dinarı getirmesini söyler. Halife 1000 dinarı alır, Müslümanların Beytül-mal'ine koyar ve hizmetçiye de affeder.¹²³

Ömer b. Abdülazîz 101/720 senesinde Perşembe veya Cuma günü Humus'ta Deyr-i Sem'an denilen yerde vefat etmiştir. Cenaze namazını amcasının oğlu Mesleme b. Abdülmelik kıldırmıştır.¹²⁴

6) YEZİD B. ABDÜLMELİK'İN ÖLÜMÜ

Yezid b. Abdülmelik 71/691(veya 72/692) yılında Şam'da doğmuştur. Saray ortamında büyüdüğü, devlet başkanı olan babasından dolayı her istediğine ulaştığı, rahat ve bolluk içerisinde yetiştiği söylenir. Yetiştigi saray ortamı sebebiyle müziğe şiire ve eğlenceye aşırı düşkünlük göstermiştir.¹²⁵

Yezid b. Abdülmelik 40 yaşındayken, bir rivâyete göre 35 yaşındayken 105/724 yılında Havran'da öldü. Künyesi Ebû Hâlid'di.¹²⁶

Yezid b. Abdülmelik'in ölüm nedeniyle ilgili rivayetler şöyledir.

a.Yezid b. Abdülmelik'in ölüm nedeni "Sill" denilen akciğer hastalığıydı.¹²⁷ Bu hastalığın verem/tüberküloz olduğu söylenmektedir.¹²⁸

b.Yezid b. Abdülmelik'in vebâdan öldüğünü rivâyet edenler olmuştur.¹²⁹

¹²¹ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 276.

¹²² İbn Kesîr, a.g.e., 209.

¹²³ İbn Kesîr, a.g.e., IX, 210; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 246

¹²⁴ İbn Kesîr, a.g.e., IX, 211.

¹²⁵ Geniş bilgi için bkz.: Fidan, M.Akif, "Yezid. b. Abdülmelik ve Dönemi Üzerine", AÜİFD, Ankara, 2008, sy: II, s.339-355.

¹²⁶ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s.159; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 120.

¹²⁷ İbnü'l-Esîr, a.g.e., V, 120.

¹²⁸ Fidan, M.Akif, a.g.m., s.345.

¹²⁹ İbn Abd Rabbîh, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî (V.328/939), *el-İkdu'l-Ferîd*, thk.: Ahmed Emin-Ahmed ez-Zeyn-İbrahim el-Ebyârî, 3.Baskı, Kahire, 1965, IV, 445. (thk. Ahmed Emin ve ark. I-VII, 3. Bask., Matbatü Lecnetü't-Telif, Kahire 1965),IV,

c. Habbâbe¹³⁰ ve Yezîd gezinmek için çıkmışlardı. Yezîd ona bir üzüm tanesi attı, bu üzüm tanesi Habbâbe'nin boğazına kaçtı, mosmor oldu ve bunun sonucunda hastalanıp öldü. Yezîd onu üç gün defnetmedi, sonunda ceset koktu. Yezîd onu kokluyor, öpüyor, sonra bakıp bakıp ağlıyordu. Yezîd'e cesedin durumu anlatılınca sonunda gömülmesine izin verdi. Üzgün ve mahzun olarak sarayına döndü. Yezîd ağladı. Sevgilisinin ölümünden sonra 7 gün hiç kimseye görünmedi. Sonunda kendisine âşık olduğu Habbâbe'nin ölümüne dayanamadı ve Yezîd de 15 gün sonra öldü.¹³¹ Yezîd'in Habbâbe'nin ölümünden 40 gün sonra öldüğü rivayeti de vardır.¹³²

Kanaatimizce Yezîd b. Abdülmelik'in ölüm nedeni cariyesi Habbâbe'ye duyduğu aşırı sevgidir. Yezîd, Habbâbe ölünce onun hasretine dayanamayıp vefat etmiştir. Yezîd'in veremden öldüğüne dair rivayetler varsa da biz bunun Habbâbe'ye duyulan sevgiden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Yezîd'in vebâdan öldüğüne dair rivayeti başka rivayetler desteklemediği için zayıf görmekteyiz.

Yezîd b. Abdülmelik'in cenaze namazını oğlu Velîd b. Yezîd kıldırmıştır. Habbâbe'nin yanına defnedilmiştir.¹³³

7) HİŞÂM B. ABDÜLMELİK'İN ÖLÜMÜ

Hişâm b. Abdülmelik 10. Emevî halifesidir. Velihtlığı döneminde Emevî sarayında fazla etkin olmayan Hişâm, kardeşi Yezîd b. Abdülmelik'in ölümünden sonra hilâfet makamına geçerek idareyi ele almıştır. Devletin tüm işleriyle ilgilenen ciddi bir devlet adamı olan Hişâm, sağlam karakterli, dindar, tecrübeli ve olgun birisidir. İç siyasette dengeleri korumaya çalışmış, yıllardır devam eden Yemenî-Kaysî kabileleri veya kuzeyli-güneyli Arapları arasındaki çekişmede taraf olmaktan kaçınmıştır. Dengeli bir siyaset sonucu devletin iç durumunu önemli ölçüde etkileyen karışıklıkları hafifletmiştir. Dış siyasette ise cesur davranarak devletin sınırlarının batıda Atlas Okyanusu kıyısına doğuda Çin'e kadar ulaşmasını sağlamıştır.¹³⁴

Hişâm b. Abdülmelik 20 yıla yakın bir hilâfet döneminin sonunda öldü. Hişâm'ın ölüm tarihi konusunda kaynaklar 125/743 yılı Rebûlâhir ayının sonunda bir Çarşamba gününü verirler.¹³⁵ Ölüm yeri ise Rusâfe'dir.¹³⁶

Hişâm'ın yakını ve görevlilerinden olan Sâlim Ebu'l-Alâ onun hastalığı ve ölümüyle ilgili olarak uzun bilgiler vermektedir. Bu bilgiler Taberî'de yer etmektedir. Bu bilgilere göre Hişâm göğüs anjini¹³⁷ hastalığına yakalanmıştı. Bu has-

¹³⁰ Yezîd'in çok sevdiği cariyesidir.

¹³¹ Taberî, a.g.e., V, 22; İbnü'l-Esîr, a.g.e., V, 120.

¹³² Muhennâ, Abdülemîr, *Ahbârü'n-Nisâ fî Kitâbi'l-Eğânî li Ebi'l-Ferec eHsfahanî*, Beyrut, 1988, s.86.

¹³³ İbnü'l-Esîr, a.g.e., V, 120.

¹³⁴ Atçeken, İsmail Hakkı, a.g.e., s.266-267.

¹³⁵ Halîfe b. Hayât el-Asfarî (V.240/854), *Târîhu Halîfe b. Hayât (Rivâyetü Bakîyy b. Hâlid)*, thk.: Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1933, s.282; Taberî, *Târîh*, VII, 200.

¹³⁶ *el-İmâme ve's-Siyâse* (İbn Kuteybe'ye nisbet edilmektedir), II, 125; Taberî, *Târîh*, VI, 322.

¹³⁷ Kalbi besleyen damarlara geçici olarak yetersiz kan gitmesine bağlı, nöbetler halinde görülen, göğüste şiddetli ağrı veya baskı hissine çoğu kez nefes almada güçlük ve sıkıntı halinin eşlik ettiği

talık için daha önce Sâlim'den alıp kullandığı ilacı öleceği gün yine istemişti. Hişâm ilacı boğazında gargara yapmış ve şiddetli bir şekilde ağrıyan göğüş ağrısını dindirmeye çalışmıştı. Ancak aradan kısa bir müddet geçtikten sonra Hişâm'ın kaldığı yerden "Emîru'l-mü'minin öldü" diye bir çığlık duyulmuş ve halîfenin öldüğü anlaşılmıştı.¹³⁸

8) VELİD B. YEZİD B. ABDÜLMELİK'İN ÖLDÜRÜLMESİ

Hişâm b. Abdülmelik'in ölümüyle Emevî devleti tam bir kargaşaya düşmüştü. Bir taraftan mevâlî tarafından desteklenen Abbâsi muhalefeti diğer taraftan Hâricîler Emevî devleti için büyük bir tehlike oluşturmuyordu. Buna rağmen Hişâm'ın yerine geçen Yezîd b. Abdülmelik'in oğlu II. Velîd, yıkılmaya yüz tutmuş devletin idaresiyle meşgul olmayı bir tarafa bırakıp günlerini içki âlemleri ve av partileriyle geçirdi. Her türlü kötülüğe müsait bir yapıda olduğu ve mukaddes değerlerle alay ettiği nakledilen Velîd, kısa bir süre sonra Emevî ailesinden pek çok kişinin de yer aldığı bir muhalefetle karşılaştı. Emevî ailesi ilk defa kendi içerisinde de parçalanmıştı. Öte yandan Irak'ta Yemenli unsuru destekleyen Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin yeni Irak valisi Yûsuf b. Ömer es-Sekafî tarafından öldürülmesi, Yemen asıllı kabilelerin Velîd'e düşman kesilmesine yol açtı. Velîd'e karşı gittikçe yaygınlaşan bu hoşnutsuzluk Emevî ailesinden III. Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik'in liderlik ettiği bir isyana sebep oldu.¹³⁹ Bu isyanın sonucu ve Velîd'in öldürülmesi kaynaklarımızda şöyle geçer:

"Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik'in bu isyana karşı yapabildiği tek şey, yanında kalan az sayıda taraftarıyla Yezîd'e direnmek olmuş, ancak bu da fayda verince kaçarak kendisini saraya kapatmış ve eline mushafı alarak adeta ölümü beklemiştir. Burada kendisinin durumunu, halife Osman'ın durumuna benzettiği söylenmektedir.¹⁴⁰

Çok geçmeden Velîd'i muhasara altına alanlar duvara tırmanmaya başladılar. Bunlar içerisinde duvara ilk çıkan ve Velîd'in odasına ilk ulaşan Yezîd b. Anbese oldu. Yezîd, kılıcı yan tarafına takılı olarak ona doğru ilerledi: "Şu mushafı bir kenara bırak" dedi. Velîd de: "Eğer bununla savaştıysaydın başka türlü olurdu" diye cevap verdi. Yezîd b. Anbese bunun üzerine onu elinden tuttu. Yezîd b. Anbese'nin niyeti Velîd'i yakalayıp sağ olarak Yezîd b. Velîd'e götürmekti. Ancak Yezîd b. Anbese'nin arkasından on kişi daha duvardan atlayarak odanın içine geldiler. Bunlar içinde Mansur b. Cumhur ve Abdüsselam el-Lahmî, Sindî b. Ziyâd b. Ebî Kebşe de vardı. Abdüsselam, Velîd'in başına, Sindî de yüzüne vurdu. Diğerleri de Velîd'e kılıç darbeleri indirdiler ve Velîd'i öldürdüler. Sonra ayağından tutup sürükleyerek dışarı çıkarmak istediler. Kadınlar çığlık atınca bundan vazgeçtiler ve Velîd'i bıraktılar. Ebû Alaka el-Kudaî, Velîd'in başını kesti. Sonra orada bulunanları da yakalayıp on kişinin muhafazası altında

→ →
durum.

¹³⁸ Taberî, *Târîh*, VII, 200-201.

¹³⁹ Yiğit, İsmail, *a.g.m.*, s.93-94

¹⁴⁰ Taberî, *Târîh*, VII, 246; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 288.

Yezîd'e gönderdiler.¹⁴¹

Bunlar Yezîd'in yanına vardıklarında Velîd'in öldürüldüğünü Yezîd'e bildirdiler. Yezîd, bu on kişiden her birine muştuluk olarak 10.000 dirhem verdi. Ruh b. Bişr b. Mukbil, Yezîd'e şöyle dedi: "Ey Mü'minlerin Emiri! Seni fasık Velîd'in öldürülmesiyle müjdeliyorum." Ruh b. Bişr'in böyle demesinden sonra Yezîd hemen secdeye kapandı. Askerler de artık Yezîd'in yanına döndüler. Biat için Yezîd b. Anbese, Yezîd b. Velîd'in elini tuttu, biat eden ilk kimse oldu. Yezîd b. Velîd elini onun elinden çekip şöyle dedi: "Allah'ım, eğer bunda senin rızan varsa beni bu işte muvaffak kıl ve bana yardım et."¹⁴²

Bundan sonra Yezîd, Velîd'in kesik başının bir mızrağın ucuna takılarak Şam sokaklarında dolaştırılmasını emretti. Benû Mürre'nin azatlılarından Yezîd b. Ferre: "Ancak haricilerin başı mızrak ucuna takılarak dolaştırılır. Eğer sen onun başını dikersen halkın Velîd'e acımasından ve ailesinin de sana kızmamasından endişe ederim." diyerek Yezîd'i uyardı ama Yezîd onu dinlemeyerek: "Hayır! Vallahi bunun da başını mızrak ucuna geçireceğim" dedi ve başı mızrak ucuna takarak Şam sokaklarında dolaştırdı. Sonra onu bir ay müddetle bir adamın yanında emanete bıraktı. Sonra da kardeşi Süleyman b. Yezîd'e gönderdi. Velîd'in kesik başı geldiğinde: "Şunu yanımdan uzaklaştırın" dedi ve sözüne şöyle devam etti: "Senin içki içen, ciddiyetsiz ve fasık bir kimse olduğuna dair şahitlik ederim. Kardeşi olduğum halde şu fasık beni yoldan çıkarmak istedi ve bundan da vazgeçmedi."¹⁴³

Velîd'in kesik başı, Emevî Camii'nin sahn tarafındaki doğu duvarına asılmıştır. Emevî devletinin yıkılışına kadar asılı kalmıştır, kan izi çıkmamıştır.¹⁴⁴

8 ay ya da 1 yıl kadar¹⁴⁵ iktidar da kaldıktan sonra öldürülen Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik Emevî tarihinde yine Emevîler tarafından görevi başında öldürülen Emevî halifesi olmuştur.¹⁴⁶

9) YEZİD B. VELİD B. ABDÜLMELİK'İN ÖLÜMÜ

Yezîd b. Velîd Emevî siyasi tarihinde ilk kez iktidara ihtilalle gelen Emevî halifesidir. Kaderî düşünceye sahip olduğu belirtilen Yezîd, kabile asabiyetinde Yemenîlerin tarafını tutarak Kaysîlere iktidarda hiç yer vermemiştir. Velîd b. Yezîd'in öldürme eylemine liderlik ettiği için döneminde bir takım kabîlevî nedenlerden dolayı isyanlar çıktı. Kendisine dindar süsü veren Yezîd'e karşı Emevîlerin bir kısmı karşı koydu. Bunların başında da son Emevî halifesi Mervân b. Muhammed ile kardeşi Abbas b. Velîd gelmektedir. Mervân ilk etapta ona karşı harekete geçmesine rağmen kendisine verilen valiliklerden dolayı

¹⁴¹ Velîd b. Yezîd'in öldürülmesi hakkında geniş bilgi için bkz.: Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 185 vd; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, V, 280 vd.

¹⁴² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 8 vd.

¹⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 288; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 10-11.

¹⁴⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 11.

¹⁴⁵ Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IX, 185.

¹⁴⁶ Aksu, Ali, "Yezîd b. Velîd'in Hayatı ve Halifeliği", C.Ü.İ.F.D, sy: 4, Sivas, 2000, s.293.

Yezîd'e beyat etti.¹⁴⁷

Yezîd b. Velîd, 126/744 Zilhicce ayında vefat etti. Onun hilafet süresini genelinde kaynaklarımız 5 veya 6 ay olarak vermektedirler.¹⁴⁸ Taberî çoğunluğun görüşü olarak 6 ayı tercih etmektedir.¹⁴⁹

Yezîd b. Velîd'in ölüm nedenine gelince kaynaklarımız onun ölümünün tâun (vebâ)¹⁵⁰ hastalığından olduğunu ifade ederler.¹⁵¹

Yezîd'in ölümünün ülserden olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁵² Yalnız bu rivayet ilk kaynaklarda geçmediği için Yezîd'in ülserden öldüğünü düşünmüyoruz.

10) İBRAHİM B. VELİD'İN ÖLDÜRÜLMESİ

İbrahim b. Velid yaklaşık 2 ay 10 gün kadar devletin başında bulunabilmiş, bu süre içinde kendisine sadece başşehir ahalisi biat etmişti. Memleketin her tarafını anarşi sarmıştı, her tarafta isyanlar vardı. Zaten İbrahim şahsiyet itibarıyla bu zorlukların üstesinden gelebilecek güçte değildi. Azerbaycan valisi Mervân b. Muhammed güya öldürülen II. Velîd'in mirasçılarının haklarını korumak bahanesiyle Sûriye üzerine yürüdü. Yıllardır yürüttüğü gaza ve seferlerde üstün bir askerî tecrübeye sahip olan Mervân; yanında Mevâli'den askerler getirmiş, Kinnesrîn ve Hims bölgesi Araplarını da kendi safına katmayı başarmış, Lübnan taraflarında cereyan eden bir muharebede galip gelmişti. Bunun üzerine İbrahim ve yakınları Şam'ı terk edip kaçtılar. Mervân ise Şam'a gelip halifeliğini ilân etti. Ahali ise: "Tecrübeli bir kumandandır, belki ülkeyi saran karışıklıklara bir son verebilir." umuduyla kendisine biat ettiler.¹⁵³

İbrahim b. Velid'in ölüm nedenine gelince şu rivayetleri görüyoruz:

a.İbrahim b. Velid Şam'dan kaçtıktan sonra bir süre gizlendi ise de Mervân'a biat edeceğini açıklayarak ondan emân istedi. Mervân isteğini kabul edip onu yakınlarının arasına aldı.¹⁵⁴ İbrahim 2 yıl sonra 130-748'de vefat etti.¹⁵⁵

b.İbrahim b. Velîd'in Zap suyu savaşında boğulanlar arasında olduğunu söyleyenler vardır.¹⁵⁶

İ
S
T
E
M
20/2012

¹⁴⁷ Aksu, Ali, a.g.m., s.303.

¹⁴⁸ Ed-Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud (V.282/895), *Ahbârü't-Tivâl*, thk.: Abdülmunim 'Âmir vd, Kahire, 1911, s. 350; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 310; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 17.

¹⁴⁹ Taberî, *Târîh*, VII, 298.

¹⁵⁰ Emevî halifelerinin şehirlerden çöle kaçış nedenlerinden olarak tâun hastalığı kaynaklarda zikredilir. Bunun için bkz.: *el-İmâme ve's-Siyâse* (İbn Kuteybe'ye nisbet edilmektedir), II, 105; Taberî, *Târîh*, VI, 322.

¹⁵¹ Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, V, s.376; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 17; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s.253.

¹⁵² Üçok, Bahriye, Emevîler-Abbâsiler, Ankara, 1979, s.81.

¹⁵³ Algül, Hüseyin, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1987, III, 138.

¹⁵⁴ Sarıçam, İbrahim, "İbrahim b. Velîd", *DİA*, XXI, İstanbul, 2000, 359.

¹⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 311.

¹⁵⁶ İbnü'l-Esîr, a.g.e., V, 420.

c.İbrahim b. Velîd, Muhammed b. Mervân tarafından öldürülmüştür.¹⁵⁷ Mervân'ın İbrahim'i affettiğini ve yakınları arasına aldığı ele aldığımızda sözü geçen iddianın kabûl edilemez olduğunu söyleyebiliriz.

d.İbrahim b. Velid, Abbâsiler'den Abdullah b. Ali b. Abdullah tarafından (132-750'de Seffâh Olayı sırasında) öldürülmüştür.¹⁵⁸

Yukarıdaki rivâyetleri göz önünde tuttuğumuzda şu sonuca varabiliriz: İbrahim b. Velid Mervân'la giriştiği iktidar kavgasından yenik ayrılmıştır. Mervân'dan emân istemiş ve Mervân da onu affetmiştir; yalnız İbrahim b. Velid'in Abbâsîlere karşı yapılan Zap suyu savaşında öldürülen Emevîlerden olduğunu düşünmekteyiz.

11) MERVÂN B. MUHAMMED'İN ÖLDÜRÜLMESİ

Emevî halifelerinden Mervân b. Muhammed, mihnet ve meşakkate tahammüllü, gayretli, cesur ve ihtiyatlı bir devlet adamı olarak tanınır. Fakat bunun devrinde karışıklıklar öyle çeşitlenmiş ve çoğalmıştı ki, bunları bastırmak için kuvvetli bir orduya sahip olmak da yetmiyordu. Çünkü karışıklığın altında; kabileler arası ihtilaflarla, mevâlî unsuru yer alıyordu. O halde Mudarîlerle Yemenîler arasındaki kan davalarını önlemek icap ediyordu. Hâlbuki bu kan davalarında Emevî iktidarı bazen Mudarîlere bazen de Yemenîlere taraftar oluyordu.¹⁵⁹

II. Mervân da seleflerinin geleneğine uyarak bunlardan birini yanına aldı, dolayısıyla diğerini de karşısına almış oluyordu. Karşına aldığı kabileler grubu Yemenîlerdi. Doğru olan, böyle zamanlar da ince siyasetler uygulayarak bütün kabilelerin iktidar etrafında bütünleşmelerini sağlamaktı. Ancak, böyle yapılmadı. Bir tarafla birleşilerek, diğer tarafa karşı şiddet kullanıldı. Bu tip durumlarda şiddet, yangına benzin sıkmaya benzerdi. Nitekim öyle de oldu. II. Mervân'ın cesareti, ataklığı, üstün kumandanlık meziyetlerine sahip oluşu karışıklıkları önlemeye yetmedi. Bilhassa Horasan bölgesinde Arap olmayan Müslümanlar, Şiîler; el-Cezîre bölgesinde de Hâriciler ayaklandılar.¹⁶⁰

Diğer taraftan Sabit b. Nuaym liderliğinde Sûriye'de bir isyan çıktı, güçlükle bastırıldı. Iraklılar isyan ettiler. Irak üzerine gidilirken Sûriyeli askerlerden bir kısmı, II. Mervân'dan koparak Süleyman b. Hişam'ı halife tanımak istediler. Uzun süren silahlı mücadelelerde II. Mervân galip çıktı; ama Horasan, Hims, Filistin, Kufe, Basra, Yemen, Hicaz ve Irak'taki karışıklıkların ardı arkası kesilmedi. Ayrıca Irak, Hicaz ve Yemen'de Hâriciler yeni istilâ hareketlerine girişmişlerdi. Kezâ Iraklılar Ca'fer b. Abî Tâlib'in soyundan gelen Abdullah'a biat vermeye girişerek siyâsi bir çıkış yaptılar. Kufe valisi ile Abdullah'a biat verenler arasında çarpışmalar vuku buldu, Abdullah'ın cemaati dağıldı. Abbâsiler ise iktidarın bu

¹⁵⁷ Sarıçam, İbrahim, a.g.m., s.359.

¹⁵⁸ Şakir, Mahmut, a.g.e., III, s.390.

¹⁵⁹ Taberî, *Târîh*, VII, 437-443; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 424-426; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 22-26.

¹⁶⁰ Taberî, *Târîh*, VII, 437-443; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 424-426; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 22-26.

ardı arkası kesilmeyen karışıklıklar içinde iyice yıpranmasını bekliyorlardı.¹⁶¹

Nitekim Horasan merkez seçilerek Abbâsilerin başlattığı büyük isyan neticesinde Zap Suyu savaşı (132-750) gerçekleşmiş ve Mervân büyük bir yenilgi almıştır. Mervân, Kumandan olarak girdiği savaşlarda aldığı bu ilk mağlûbiyetin ardından emrindeki kuvvetlerle Harran'a çekildi, ancak orada da tutunamadı. Kendisini takip eden Abdullah b. Ali'nin önünden kaçarak Kınnesrîn, Humus ve Dimeşk üzerinden Filistin'e geçti. Kaçışını Mısır istikametinde devam ettirdi ve düşman askerinin yararlanmasını önlemek için geçtiği yerlerdeki ekinleri yak-tırdı. Yukarı Mısır'ın Bûsir köyünde kendisine ulaşan Abbâsi kuvvetleriyle girdiği çatışma sırasında öldürüldü (26 Zilhicce 132/5 Ağustos 750). II. Mervân'ın öldürülmesiyle Emevî devleti yıkılmış ve Abbâsi Devletinin temeli atılmıştır.¹⁶² Böylece II. Mervân, önceki bazı halifelere göre daha cesur ve tecrübeli olduğu halde, karışıklıkların had safhaya ulaştığı bir zamanda geldiği için tarihe; "Emevîlerin en talihsiz hükümdarı" olarak geçmiştir.¹⁶³

SONUÇ

Tarihte Emevî halifelerinin kişilikleri ve faaliyetleri dikkat çektiği gibi ölümleri de merak konusu olmuştur. Bizim araştırma konusu olarak seçtiğimiz Emevî halifelerinin ölüm sebepleri de bu merakın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Kaynaklarımızda Emevî halifelerin ölüm nedenleriyle ilgili olarak dikkat çeken farklı rivâyetler vardır. Bu farklılığın nedenleri Şîi taraftarlığının etkisi, bazı Emevî halifelerine duyulan nefret, bir halifenin ölümüyle ilgili verilen rivâyetlerin bütün olarak verilmemesi, son dönem kaynaklarındaki bilgilerin ilk kaynaklarda yer almaması ve bazı tarihçilerin olaylara objektif yaklaşamamalarıdır.

Emevî halifelerinin ölüm sebeplerine genel olarak bakarsak Emevî halifelerinin ilki olan Muâviye b. Ebî Süfyân'nın ölüm nedeni dubeyle (iç yarası) denilen bir hastalıktır. Süfyânî Emevî halifelerinin ikincisi olan Yezîd b. Muâviye'nin ölüm nedeni merkepten düşmesi ve boynunu kırmasıdır. Muâviye b. Yezîd'in ölüm nedeni ise halifelîği boyunca devam eden hastalığıdır.

Emevî devletinin Mervânî kolundan olan halifelerin ölüm nedenlerine gelince Mervân b. Hakem karısı tarafından öldürülmüştür. Abdülmelik b. Mervân'ın ölüm nedeni hummâ hastalığı esnasında doktorlarının isteğine uymayarak su içmesidir. Velîd b. Abdülmelik'in ölümü de hastalıktandır. Süleyman b. Abdülmelik'in ölüm nedeni sıtmadır. Ömer b. Abdülazîz'in ölümü Emevî âilesi tarafından zehirlenmesidir. Yezîd b. Abdülmelik'in ölüm nedeni ise âşık olduğu ve çok sevdiği cariyesi Habbâbe'nin ölümüne dayanamamasıdır. Hişâm

İ
S
T
E
M
20/2012

¹⁶¹ Taberî, *Târîh*, VII, 437-443; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 424-426; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 22-26.

¹⁶² Emevî Devletinin yıkılışı hakkında geniş bilgi için bkz.: Delice, Ali, *Mervân b. Muhammed ve Emevî Devleti'nin Yıkılışı* (doktora tezi), Konya, 1999.

¹⁶³ Taberî, *Târîh*, VII, 437-443; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 424-426; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 22-26.

b. Abdülmelik'in ölümü göğüs anjiniinden olmuştur. Emevî ailesi tarafından öldürülen diğer bir halife Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik'tir. Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik'in ölümü ise tâun hastalığındandır. İbrahim b. Velid ise Abbâsîlerle yapılan Zap suyu savaşında öldürülmüştür. Son Emevî halifesi Mervân b. Muhammed'in Abbâsoğulları tarafından öldürülmesiyle de Emevî devleti yıkılmış yerine Abbâsî devleti kurulmuştur.

Böylelikle Emevî halifelerinden yedi tanesi hastalık sebebiyle vefat etmiştir. Bunlar: Muâviye b. Ebî Süfyan, Muâviye b. Yezid, Abdülmelik b. Mervân, Velîd b. Abdülmelik, Süleyman b. Abdülmelik, Hişam b. Abdülmelik, Yezid b. Velid b. Abdülmelik'tir. Yine Emevî halifelerinden beş tanesi ise öldürülmüştür. Onlar da: Mervân b. Hakem, Ömer b. Abdülaziz, Velid b. Yezid b. Abdülmelik, İbrahim b. Velid ve Mervân b. Hakem'dir. Geriye kalan iki tanesinin ölüm sebebi ise ne hastalıktır ne de öldürülmedir: Yezid b. Muâviye ve Yezid b. Abdülmelik.

Kaynaklar:

- » ABDÜŞŞÂFÎ, Muhammed Abdüllatîf, *el-Âlemü'l-İslâmî fî'l-Asri'l-Ümevî*, Kahire, 1984.
- » AKSU, Ali, "Yezid b. Velid'in Hayatı ve Halifeliği", CÜİFD, sy:4, Sivas, 2000, s.289-304.
- » ALGÜL, Hüseyin, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1987.
- » ATÇEKEN, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*, Ankara, 2001.
- » ———, "Muâviye b. Yezid Üzerine Bir Araştırma", SÜİFD, sy: 7, Konya, 1997, s. 411-430.
- » ———, "Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervân b. Hakem'in Rolü", SÜİFD, Konya, 2000, sy:9, s.315-348.
- » AYCAN, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan*, Ankara, 1990.
- » ———, "Mervân I", DİA, Ankara, 2004, sy: XXIX, s.225-227.
- » ———, (İbrahim Sarıçamla beraber) *Emevîler*, Ankara, 1993.
- » BARTHOLD W.-Köprülü, M. Fuad, *İslam Medeniyeti Tarihi*, TTK, Ankara, 1973.
- » BELÂZÜRÎ, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (V.279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk.: S.D.F. Goitein, Jerusalem, 1936.
- » BROCKELMANN, Carl, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev.: Neş'et Çağatay, Ankara, 1964.
- » CÂHİZ, Ebû Osman Amr b. Bahr (V.255/868), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk.: Abdüsselâm Muhammed Hârun, Mısır, 1975.
- » DELİCE, Ali, *Mervân b. Muhammed ve Emevî Devleti'nin Yıkılışı*, Konya, 1999 (Doktora Tezi).
- » DEMİRCAN, Adnan, "Muâviye b. Yezid ve Halifeliği", HÜİFD, sy:2, Şanlıurfa, 1996, s.109-128.
- » DİNEVERÎ, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud (V.282/895), *Ahbâru't-Tivâl*, thk.: Abdülmunim 'Âmir vd, Kahire, 1911.
- » DİYARBEKİRÎ, Hüseyin b. Muhammed b. Hasen (V.990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâlî Enfesi Nefîs*, Beyrut, (Mısır h.1283'ten Ofset).
- » *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Rdk: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1986.
- » EMİNOĞLU, Ahmed, V. Râşid Halife Ömer İbn Abdülaziz, İstanbul, 1984.
- » ERKOÇOĞLU, Fatih, "Abdülmelik b. Mervân'ın Para Reformu", İSTEM, Konya, 2006, sy:8, s.171-186.
- » ———, *Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi*, (basılmamış doktora tezi), Dnş: Prof. Dr. İrfan Aycan, AÜSBE, Ankara, 2006.
- » FİDAN, M.Akif, *Emevî Halifelerinden Yezid b. Abdülmelik ve Dönemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dnş: Prof. Dr. İrfan Aycan, AÜSBE, Ankara, 2000.
- » GOLDZİHER, İgnaz "Tod und Andenken des Chalifen Jizit I," *Gessammelte Schriften*, Hildesheim, 1970, vol. V, s.140.
- » HALİFE B. HAYYÂT el-Asfarî (V.240/854), *Târîhu Halife b. Hayyât (Rivâyetü Bakıyy b. Hâlid)*, thk.: Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1933.
- » EL-HAZRECÎ, İbn Ebu Usaybi'a (668/1270), *Uyûnu'l-Enbâ' fî Tabakâtî'l-Etîbbâ*, (Thk. Nizâr Rızâ), Beyrut trz.
- » HİTTİ, Philip K., *History Of the Arabs*, 9. baskı, New York, 1968.
- » HUDARÎ BEK, Muhammed, *Muhâdarât Târîhu'l-Ümemî'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Ümeviyye*,

- Beyrut, trz.
- » İMÂDUDDİN, Halil, *Ömer b. Abdülaziz Dönemi ve İslâm İnkılâbı*, çev.: Ubeydullah Dalar, İstanbul, 1984.
 - » EL-İŞŞ, Yusuf, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, 3. baskı, Dimeşk, 1994.
 - » İBN ABD RABBÎH, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî (V.328/939), *el-İkdu'l-Ferîd*, thk.: Ahmed Emin-Ahmed ez-Zeyn-İbrahim el-Ebyârî, 3.Baskı, Kahire, 1965.
 - » İBN HABÎB, Ebu Câfer Muhammed el-Bağdâdî (V.245/859), *Kitâbu'l-Muhabber (Rivâyetü Ebî Saïd Hasen b. Hüseyin es-Sekrî)*, thk.: Eliza Lichtenstater, Beyrut, trz.
 - » İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temimî (V.354/965), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, nşr. ve talik: Seyyid Aziz Bek, Beyrut, 1987.
 - » İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail (V.774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, trz.
 - » İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (V.276/889), *el-Meârif*, 2. baskı, Beyrut, 1970.
 - » ———, *el-İmâme ve's-Siyâse* (İbn Kuteybe'ye nisbet ediliyor), 3.baskı, Mısır, 1963.
 - » İBN SA'D, Muhammed (V.230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, trz.
 - » İBN TİKTAKA, Muhammed b. Ali b. Tabataba (V. 709/1309–1310), *el-Fahrî fi'l Adâbî's-Sultâniyye ved'-Düvelîl-İslâmiyye*, Beyrut, trz.
 - » İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l Farac Abdurrahman b. Ali (V.597/1200), *Sîretü ve Menâkibu Ömer b. Abdülaziz el-Halîfetü'z-Zâhid*, thk.: Muhibuddin el-Hâtib, Kahire, H. 1331.
 - » İBNÜ'L-ESİR, İzzuddin Ebu'l-Hasen (V.630/1232), *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut, 1965–1966.
 - » İSLAMOĞLU, Niyazi, *Velid b. Abdülmelik ve Dönemi*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Dnş: Doç. Dr. Adnan Demircan, HÜSBE, Şanlıurfa, 1999.
 - » KALKAŞENDİ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali (V.821/1428), *Subhu'l-A'sa*, Kahire, 1963.
 - » KAPAR, Mehmet Ali, *"Muâviye b. Yezid"*, DİA, XXX, İstanbul, 2005, s.335–336.
 - » KARA, Seyfullah, *"İslâm Tarihinde İlk Zihniyet Sapması: Emevîler Döneminde Otoritenin Dünyevileştirilmesi"*, İSTEM, Konya, 2006, sy: 8, s.145–170.
 - » KAZANCI, Ahmet Lütfi, *Abdülmelik b. Mervan Üzerine Bir Araştırma*, (basılmamış araştırma), byy., trz.
 - » ———, *Mervan b. Hakem*, İstanbul, 1996.
 - » KILIÇ, Ünal, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muâviye*, İstanbul, 2001.
 - » LAMMENS, Henry, *Le Califat de Yazid*, Beyrut, 1921.
 - » ———, *Mervân I'*, İA, İstanbul, 1979, VIII, 19–20.
 - » MAKDİSÎ, Mutahhir b. Tahir (V.387/997), *Kitâbu'l-Bed'ü ve't-Târih*, Paris, 1916.
 - » MANTRAN, Robert, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, çev.: Kayaoğlu, İsmet, Ankara, 1981.
 - » MES'ÜDÎ, Ebu'l Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali (V.346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Medâinü'l-Cevher*, thk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut, 1987.
 - » MUHENNÂ, Abdülemîr, *Ahbârü'n-Nisâ fî Kitâbi'l-Eğânî li Ebi'l-Ferec el-İsfahânî*, Beyrut, 1988.
 - » NÜVEYRÎ, Şihâbüddin Ahmed b. Abdüvehhâb (V.733/1332), *Nihâyetü'l-Arab Fî Fünûni'l-Edeb*, thk.: Ali Muhammed el-Becâvî, Mısır, 1976.
 - » ONGUNYURT, Erol, Süleyman b. Abdülmelik ve Zamanı (96-99/715-717), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dnş: Prof. Dr. İsmail Yiğit, MÜSBE, İstanbul, 2001.
 - » ÖMER FERRUH, *Târihu Sadri'l-İslâm ve'd-Devletü'l-Ümeviyye*, Beyrut, 1976.
 - » SARIÇAM, İbrahim, *"İbrahim b. Velid"*, DİA, XXI, İstanbul, 2000, s.359.
 - » SUYÛTÎ, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebîbekr (V.911/1505), *Târihu'l-Hulefâ*, thk.: M. Muhyiddin Abdülhamîd, Mısır, 1952.
 - » ŞAKİR, Mahmut, *H. Adem'den Bugüne İslam Tarihi*, çev.: Ferit Aydın, İstanbul, 1993.
 - » TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (V.310/922), *Târihu'l-Ümemi ve'l-Mülûk*, nşr.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-XI, Beyrut, trz.
 - » ÜNLÜ, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi Başlangıcından 1918'e*, MÜİFVY, İstanbul, 1984.
 - » WELLHAUSEN, Julius, *Arap Devleti ve Sûkûtu*, çev.: Fikret Işıltan, Ankara, 1963.
 - » YAKÛBÎ, Ahmed b. Ebî Yakub b. Cafer b. Vehb b. Vâdih (V.292/904), *Târihu'l-Yakûbî*, Beyrut, 1992.
 - » YİĞİT, İsmail, *"Emevîler"*, DİA, İstanbul, 1995, XI, 87–104.
 - » ZEHEBÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (V.748/1347), *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, thk.: Şuayb el-Arnâvut, Beyrut, 1994.